

**Міністерство освіти і науки України
Національний університет «Львівська політехніка»**

БОГІВ ЯРИНА СВЯТОСЛАВІВНА

УДК 342.31.01 (477)

**НАРОДНИЙ СУВЕРЕНІТЕТ ТА МЕХАНІЗМ
ЙОГО РЕАЛІЗАЦІЇ ПУБЛІЧНОЮ ВЛАДОЮ:
ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ**

12.00.01 – теорія та історія держави і права;
історія політичних і правових учень

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора юридичних наук

Львів – 2020

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі теорії та історії держави і права Національного університету «Острозька академія» Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник – доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України
Скрипнюк Олександр Васильович
Інститут держави і права
імені В.М. Корецького
Національної академії наук України,
заступник Директора з наукової роботи.

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України
Бисага Юрій Михайлович,
Державний вищий навчальний заклад
«Ужгородський національний університет»,
завідувач кафедри конституційного права та
порівняльного правознавства;

доктор юридичних наук, професор
Зозуля Євген Вікторович,
Донецький юридичний інституту МВС
України, професор кафедри загальноправових
дисциплін;

доктор юридичних наук, професор
Сухонос Володимир Вікторович,
Сумський державний університет,
завідувач кафедри фундаментальної
юриспруденції та конституційного права.

Захист відбудеться «7» грудня 2020 р. о 10.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 35.052.19 у Національному університеті «Львівська політехніка» (79008, м. Львів, вул. Князя Романа, 1–3, аудиторія 301 XIX навчального корпусу)

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного університету «Львівська політехніка» за адресою: 79013, м. Львів, вул. Професорська, 1.

Автореферат розісланий «30» жовтня 2020 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Н. П. Бортник

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Сучасна демократична правова держава функціонує на основі певних принципів, які відображені в її основному законі – конституції. Конституційні принципи – це відправні засади, незаперечні вимоги, висунуті до формування та функціонування державних органів задля чіткого визначення їхніх повноважень та спрямування діяльності на забезпечення особистих і суспільних прав. Це своєрідна система координат, у рамках якої розвиваються правовідносини між публічною владою та громадянським суспільством, і одночасно вектор, який задає напрям їх розвитку. Конституційні принципи визначають правила організації та функціонування самої державної влади, а також процес її взаємодії з інститутами громадянського суспільства.

В умовах становлення демократичної правової держави, якою себе проголосила держава Україна у статті 1 Конституції, одним з основоположних принципів конституційного ладу є народний суверенітет. Незважаючи на те, що цей принцип закріплений практично в усіх конституціях демократичних країн, він неоднозначно сприймається не тільки в середовищі науковців, але й тих, на кого покладено завдання його практичної реалізації. Непоодинокую є думка, що народний суверенітет – це лише філософська ідея, яка не має свого практичного втілення, це тільки політичне гасло, яке не наповнене жодним юридичним змістом. Така постановка питання зумовлює потребу ще раз повернутися до природи і змісту цього поняття, проаналізувати еволюцію становлення народного суверенітету від абстрактної ідеї до конституційного принципу та зупинитися на юридичних механізмах його забезпечення.

Поняття «суверенітет» широко застосовується в політичній та правовій сфері, хоча не має остаточної відповіді щодо: суті і змісту цього політико-правового явища; розмежування між народним, національним та державним суверенітетом; його співвідношення з правами людини; особливостей реалізації в умовах демократичної трансформації. З одного боку, це свідчить про складність та багатоаспектність досліджуваного явища, а з іншого – породжує потребу детального аналізу всіх його проявів.

Варто зазначити, що особливе суспільне і наукове значення має дослідження теоретичної конструкції народного суверенітету як фундаменту народовладдя. Побудова чітких та систематизованих уявлень про це явище є необхідною умовою практичної реалізації демократичних цінностей у будь-якій країні. Особливе значення дослідження народного суверенітету мають у вітчизняних реаліях. Народний суверенітет є відносно новим для України поняттям, а тому досі перебуває в тіні більш традиційного для нашої правової системи явища – державного суверенітету. Водночас труднощі у процесі з'ясування суті народного суверенітету пов'язані також з необхідністю визначення змісту поняття «народ» та його характеристикою як носія суверенітету.

Хоча вчення про народний суверенітет і має багатовікові історичні традиції, проте практика здійснення народовладдя сьогодні постає перед новими

викликами та перешкодами, зумовленими плином часу і невідвратною зміною соціальних і політико-правових реалій. Із цими викликами довелося зіткнутись і нашій державі, причому упродовж усього періоду незалежності. Великою мірою це зумовлено недостатньо розвинутою правосвідомістю українців, що, на жаль, поки не є міцним підґрунтям для задекларованих у Конституції правових цінностей, зокрема й народного суверенітету.

В Україні так і не вироблений дієвий механізм формування органів публічної влади та контролю за нею, немає конституційно-правових засобів запобігання використанню приватних (партійних) інтересів у публічній сфері – політичній корупції. Чинне законодавство залишає громадян України у статусі пасивних учасників, спостерігачів політичного процесу, а народний суверенітет – політичною декларацією. Ситуація, що склалася, вимагає системного наукового аналізу форм досягнення і реалізації суверенного права народу на владу та формування пропозицій щодо вдосконалення Конституції України і конституційного законодавства у цій сфері.

Відсутність необхідного для реалізації народом потенціалу демократичних інститутів, їх недосконалість породжують антагонізм між владою і суспільством, призводять до звуження спроможності застосування прямого народовладдя у формуванні і реалізації державою її внутрішньої і зовнішньої політики.

Отож вироблення ефективного механізму практичного здійснення цього конституційного принципу та визначення векторів подальшого розвитку держави й суспільства набувають особливої актуальності для тих політичних режимів, які перебувають на шляху переходу від авторитаризму до демократії. Тому важливим завданням науковців у сфері політики і права є детально дослідити особливості реалізації цього принципу органами публічної влади в умовах демократичної трансформації та становлення нового правопорядку, оснований на європейських цінностях.

Проблема реалізації народовладдя та сутність категорії «народний суверенітет» неодноразово поставали як сфери наукових інтересів у зарубіжній та вітчизняній правовій думці. Витоки сучасного розуміння принципу народного суверенітету пов'язані з поглядами Й. Альтузія, Ж. Бодена, А. Гамільтона, Г. Гегеля, Е. Геллнера, Т. Гоббса, Г. Гроція, А. Дайсі, Л. Дюгі, Т. Джефферсона, Р. Ієринга, Г. Єллінека, А. Есмена, І. Канта, Г. Кельзена, Дж. Локка, К. Маркса, Ш.-Л. Монтеск'є, М. Оріу, Ж.-Ж. Руссо та інших вчених.

Окремо зміст принципів народного суверенітету в його теоретико-правовому аспекті та специфіку його осмислення було проаналізовано у працях авторів кінця XIX – початку XX ст. Серед останніх варто згадати насамперед Б. Чичеріна, Б. Кістяківського, С. Муромцева, М. Палієнка, В. Гессена, С. Котляревського, І. Ільїна, М. Драгоманова, С. Дністрянського, В. Залеського, Н. Лазаревського, К. Неволіна, А. Градовського, В. Старосольського, І. Малиновського.

У сучасних умовах державотворення наукова проблематика народного суверенітету, народовладдя і безпосередньої демократії особливо актуалізувалась. Ці питання досліджували з позицій теорії держави та конституційного права такі

автори: А. Засць, В. Ковальчук, М. Козюбра, А. Колодій, О. Копиленко, І. Куян, В. Людвік, О. Мурашин, Н. Оніщенко, Н. Пархоменко, О. Петришин, П. Рабінович, В. Сіренко, О. Скаун, О. Скрипнюк, В. Тацій, І. Тимченко, М. Цвік, В. Цвєтков, В. Федоренко, С. Шевчук, Ю. Шемшученко, О. Щербанюк, О. Ющик, Л. Юзьков, О. Ярмиш та інші. Серед сучасних комплексних досліджень народного суверенітету варто згадати насамперед фундаментальні дослідження в галузі конституційного права, праці І. Куян «Суверенітет: проблеми теорії і практики: конституційно-правовий аспект» (2013) та О. Щербанюк «Народний суверенітет і реалізація владоспроможності демократичної держави» (2013). На особливу увагу заслуговує колективна академічна монографія, підготовлена вченими Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України за редакцією академіка НАН України Ю. С. Шемшученка «Правове забезпечення державного суверенітету в Україні» (2011). Незважаючи на чималий науковий доробок з обраної теми, дослідження теоретико-правових засад народного суверенітету та проблем його реалізації в контексті сучасного розвитку держави і громадянського суспільства залишається актуальним.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана відповідно до Пріоритетних напрямів розвитку правової науки на 2016–2020 роки, затверджених постановою Загальних зборів Національної академії правових наук України від 3 березня 2016 р.; спрямована на реалізацію Стратегії сталого розвитку «Україна–2020», схваленої Указом Президента України від 12 січня 2015 р. № 5/2015, та відповідає вимогам Закону України «Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки» від 11 липня 2001 р. (ст. 3).

Метою дослідження є комплексний аналіз народного суверенітету як ідеї, доктрини та принципу конституційного ладу, а також механізму його здійснення і через форми безпосередньої демократії, і через функціонування органів публічної влади в контексті української та зарубіжної державно-правової практики.

Зважаючи на значущість подальших наукових розвідок у політико-правовому вимірі явища народного суверенітету, визначено такі основні *завдання* цієї роботи:

- розглянути генезу ідеї народного суверенітету в європейській та американській правовій думці;
- встановити особливості становлення концепції народного суверенітету в межах української правової традиції;
- проаналізувати сучасну наукову доктрину народного суверенітету;
- з'ясувати правову природу народного суверенітету та запропонувати його визначення;
- проаналізувати співвідношення між народним та державним суверенітетом;
- вказати на зв'язок народного суверенітету та прав людини;
- встановити роль громадянської правосвідомості як чинника утвердження демократичної правової держави;
- здійснити аналіз народовладдя в процесі демократичної легітимації публічної влади;

- вказати на переваги та недоліки основних форм народовладдя;
- визначити особливості реалізації народного суверенітету в умовах демократичної трансформації;
- проаналізувати правову природу, функції та повноваження місцевого самоврядування в контексті реалізації народного суверенітету;
- з'ясувати місце та роль територіальної громади в системі місцевого самоврядування;
- встановити значення процесу децентралізації влади для реалізації народного суверенітету;
- охарактеризувати зміст категорії «громадянське суспільство»;
- проаналізувати правові форми участі громадянського суспільства в реалізації народного суверенітету.

Об'єкт дослідження – суспільні відносини, які виникають у зв'язку з реалізацією народом свого суверенного права здійснювати владу безпосередньо і через органи публічної влади.

Предметом дослідження є народний суверенітет як ідея, доктрина, принцип та засоби його забезпечення публічною владою: теоретико-правовий аспект.

Методи дослідження. Методологічну основу роботи становить сукупність філософсько-світоглядних, загальнонаукових принципів і підходів та спеціальних наукових методів пізнання правових явищ, використання яких забезпечило достовірність висновків та можливість вирішення поставлених завдань і досягнення сформульованої мети.

Філософсько-світоглядний метод діалектики дав змогу обрати загальний підхід до вивчення природи суверенітету, визначення його сутності, співвідношення родового і видових понять суверенітету, ролі для функціонування та розвитку держави й суспільства та оцінити умови і явища, що впливають на забезпечення всіх видів суверенітету (*підрозділи 2.1, 2.2*).

Загальнонаукові методи (аналізу і синтезу) дозволи визначити загальне родове та видові поняття суверенітету, виокремити основні ознаки народного суверенітету та форм його реалізації (*підрозділи 2.1, 3.1, 4.1, 5.1*).

Серед загальнонаукових методів дослідження важливу роль відіграв системний метод, який дав змогу визначити місце і роль принципу суверенітету в сучасних демократичних державах; розглянути систему гарантій суверенітету, що реалізуються через основні державно-правові, конституційно-правові інститути; проаналізувати зв'язок суверенітету та легітимності державної влади (*підрозділи 2.3, 3.2, 3.3*). Структурно-функціональний метод дав змогу проаналізувати значення органів державної влади, органів місцевого самоврядування, інститутів громадянського суспільства в реалізації та забезпеченні народного суверенітету (*підрозділи 3.4, 4.1, 4.2, 5.2*). Метод прогнозування дозволив розробити й обґрунтувати пропозиції щодо удосконалення чинного конституційного законодавства, зокрема в частині розвитку форм безпосередньої демократії, парламентаризму, місцевого самоврядування; удосконалення правового забезпечення розвитку громадянського суспільства (*підрозділи 3.4, 4.4, 5.3, 5.4*).

Основним серед спеціальнонаукових методів є юридико-догматичний, який застосовувався під час дослідження чинного законодавства України, що визначає правову конструкцію народного суверенітету, регулює форми народовладдя, визначає функції і повноваження місцевого самоврядування, передбачає правові форми участі громадянського суспільства в реалізації принципу народного суверенітету (*підрозділи 2.3, 3.2, 3.3, 4.3, 5.2, 5.3*). Історико-правовий метод допоміг визначити особливості розвитку ідеї суверенітету на різних етапах розвитку державності у світі, зрозуміти історичний зв'язок у формуванні доктрини народного суверенітету (*підрозділи 1.1, 1.2, 1.3, 1.4*). Порівняльно-правовий метод використано при дослідженні досвіду зарубіжних країн, особливостей реалізації різних форм народовладдя, забезпечення функціонування місцевого самоврядування, запровадження підходів до функціонування інститутів громадянського суспільства (*підрозділи 3.1, 3.2, 3.3, 4.1, 4.2, 5.4*). Крім того, було застосовано методи факторного аналізу правових явищ, тлумачення юридичних норм, моделювання, формально-логічний метод.

Теоретичні висновки дисертації ґрунтуються на науковому доробку теорії та історії держави і права, конституційного права України, конституційного права зарубіжних країн.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що вперше у вітчизняній юридичній науці здійснено комплексне дослідження сутності та природи народного суверенітету, вироблено і запропоновано сучасну концепцію взаємодії громадянського суспільства та публічної влади, за якої народний суверенітет може стати дієвим конституційним принципом. Найвагоміші результати дослідження, що становлять наукову новизну, такі:

вперше:

– доведено, що ідея народного суверенітету, яка з'явилася як політичне гасло в боротьбі проти абсолютної влади монарха, набула свого концептуального оформлення в європейській правовій традиції другої половини XIX – початку XX ст. та була покладена в основу доктрини європейського конституціоналізму;

– встановлено, що в українській правовій думці кінця XIX – першої чверті XX ст. формування концепції народного суверенітету мало свої особливості, що відрізняли її від класичної теорії Ж.-Ж. Руссо. Її зміст полягав у тому, що колективна воля: по-перше, не може порушувати основоположні права та свободи людини; по-друге, її можна реалізувати лише через самоорганізацію громади; по-третє, вона повинна відображати традиції та звичаї народу, його історичну самобутність та ментальність;

– з'ясовано політико-правову сутність народного суверенітету, яка проявляється в тому, що: по-перше, суверенна влада корениться у природі людини, яка, володіючи особистою свободою, одночасно є істотою суспільною; по-друге, суверенітет є визначальною якістю, яка вказує на верховенство, незалежність та установчий характер влади народу; по-третє, народ – історично сформована спільність людей з високим рівнем політичної організації та правової культури; по-четверте, суверенітет народу як окремого суб'єкта правовідносин може бути

забезпечений лише за активної участі в реалізації своїх прав кожної особи зокрема як суб'єкта права; по-п'яте, суверенітет обумовлює виключне право народу створювати державу, установлювати та змінювати її конституційний лад, обирати органи державної влади, контролювати їхню діяльність, а в разі узурпації влади – чинити опір нелегітимній владі; по-шосте, народний суверенітет як політико-правове явище утвердилося в процесі історичного розвитку суспільства, завдяки його вольовим зусиллям на шляху становлення демократичної правової держави;

– запропоновано авторське визначення суверенітету як сформованої в процесі суспільного життя природної властивості народу володіти верховною, незалежною, установчою владою, яка виражає загальну волю всіх активних членів політичної спільноти і реалізується у правах громадян створювати державу, установлювати і змінювати її конституційний лад, формувати органи державної влади та здійснювати контроль над ними, у межах конституційного та легітимного правопорядку;

– обгрунтовано, що народний суверенітет та права людини як основоположні цінності європейської доктрини конституціоналізму тісно взаємопов'язані: діалектичний зв'язок між ними полягає в тому, що в умовах функціонування сучасної конституційної держави народний суверенітет не можливий, якщо людина втрачає свій автономний статус, який вона реалізує через громадянські права; з іншого боку, лише безпосередня участь у формуванні розумної політичної волі, у процесі проходження раціонального дискурсу, між усіма зацікавленими в ньому учасниками, може слугувати дієвим механізмом збереження особистої автономії;

– обгрунтовано, що лише народ, який наділений установчою владою, може встановлювати основоположні принципи суспільного та державного ладу, які відображаються в конституції. Однак право на установчу владу реалізується народом тільки в особливих випадках – створення та уконституювання держави, формування органів державної влади та надання їм повноважень. Це право реалізується, як правило, у демократичний спосіб шляхом прийняття та внесення змін до конституції, і передбачає дотримання певних вимог: по-перше, воно може бути забезпечене лише в межах чинної конституції; по-друге, цей акт волевиявлення народу має спиратися на компетентність легітимних органів влади, зокрема єдиного органу конституційної юрисдикції; по-третє, конституційні референдуми проводять лише за умови бодай відносної політичної стабільності та миру;

– встановлено, що в умовах демократичної трансформації реалізація принципу народного суверенітету ускладнюється через спроби привласнення волі народу і владою, й опозицією. В обох випадках ідеться про політичний популізм і боротьбу за владу. Зловживання принципом народного суверенітету у своїх корисливих інтересах спрямоване проти прав і свобод людини та легітимного правопорядку;

– визначено положення про народне представництво як про один з найефективніших механізмів реалізації принципу народного волевиявлення, який не зводиться лише до обраних представників від народу, а охоплює й інститути

громадянського суспільства, які можуть ефективно здійснювати делеговані їм функції органів публічної влади, а також судові органи, зокрема конституційні суди, що покликані захищати права людини та основи демократії;

– встановлено, що децентралізація влади дає змогу забезпечити не тільки реформування місцевого самоврядування як виду публічної влади та однієї з основ конституційного ладу, а й становлення місцевого самоврядування як провідного інституту громадянського суспільства;

– обґрунтовано ефективність реалізації народного суверенітету через механізми учасницької демократії як нової сучасної форми участі громадян в ухваленні важливих суспільних рішень і на загальнонаціональному, і на регіональному рівні: застосування інструментів учасницької демократії удосконалює концепцію народного суверенітету, оскільки дозволяє розглядати конкретного індивіда як суб'єкта права, а також ефективно поєднувати ідеї безпосередньої та представницької демократії;

удосконалено:

– концепцію народовладдя, згідно з якою влада народу – це спосіб реалізації суверенної волі народу ним безпосередньо або через органи публічної влади, ознаками якої є її публічний та легітимний характер, що реалізується у трьох формах – державної влади, місцевого самоврядування та громадського контролю;

– положення про те, що опір нелегітимній владі є невід'ємним правом людини, яке треба розглядати як останній можливий засіб захистити основоположні цінності і права, що має бути нормативно закріплений у конституції;

– концепцію місцевого самоврядування як форми реалізації народного суверенітету, стандарту демократичного суспільства, що функціонує для забезпечення та гарантування прав й інтересів носія такого суверенітету, у якій територіальна громада виступає основоположним суб'єктом вираження спільної волі народу;

– положення щодо необхідності забезпечення принципу субсидіарності місцевого самоврядування в процесі децентралізації через: 1) чіткі конституційні формулювання в питаннях місцевого значення; 2) розподіл компетенції різних рівнів місцевого самоврядування безпосередньо в тексті Основного закону; 3) фіксацію функцій та повноважень територіальної громади, які забезпечують фінансову і майнову автономію місцевого самоврядування;

– модель «паритетної взаємодії» держави та громадянського суспільства, яка дозволяє народу перетворитись з номінального на реальний суб'єкт верховної влади та є основою для гарантування ролі принципу народного суверенітету. Партнерська співпраця сформованих народом інститутів держави та інститутів громадянського суспільства повинна здійснюватись на основі лише законодавчих процедур щодо: врахування органами державної влади та місцевого самоврядування ініціатив громадянського суспільства; конкурентного залучення інститутів громадянського суспільства до виконання окремих функцій держави; громадського контролю за діяльністю державної влади та місцевого самоврядування;

– положення Конституції України та чинного законодавства України стосовно забезпечення суверенітету народу та народовладдя;

набули подальшого розвитку:

– положення про те, що суверенітет народу безпосередньо реалізується шляхом участі народу у здійсненні державної влади і тому не суперечить суверенітету держави; суверенна демократична правова держава є оптимальним середовищем реалізації принципу народного суверенітету;

– концепція, згідно з якою в умовах глобалізації реалізація принципу народного суверенітету не тільки є умовою для формування легітимної публічної влади національної держави, а й стає необхідним елементом у міждержавних відносинах, у яких народ представляє суверенна державна влада;

– положення, згідно з яким будь-яка форма правової залежності члена парламенту від виборців (імперативний мандат) чи партії – суб'єкта його висунення (партійний імперативний мандат), суперечить принципу народного суверенітету;

– концепція реалізації принципу народного суверенітету в контексті становлення та розвитку громадянського суспільства: розвинене громадянське суспільство, яке сформоване за принципом «дозволено усе, що прямо не заборонено законом», дозволяє забезпечити повноту та верховенство влади народу, а також гарантувати стабільний розвиток і взаємодію держави та суспільства;

– ідея щодо необхідності більш детальної регламентації в конституційних нормах положень про вплив громадянського суспільства на державну владу і місцеве самоврядування. У контексті проблеми правового забезпечення громадського контролю необхідною є чітка та системна позиція щодо суб'єктів та об'єктів такого контролю, механізмів та процедур його здійснення;

– положення про значення громадянської правосвідомості для реалізації принципу народного суверенітету в умовах демократичної трансформації: низький рівень правосвідомості перешкоджає реалізації суверенної волі народу, спрямованої на легітимацію публічної влади та забезпечення прав і свобод людини, і призводить до проявів політичного популізму.

Практичне значення одержаних результатів. Сформульовані в дисертації положення, висновки, пропозиції та рекомендації можуть бути використані у:

– *науково-дослідній сфері* – для поглиблення концептуальних засад державотворення і правотворення в Україні, вдосконалення методології їх дослідження, розширення уявлення про народний суверенітет як фундаментальний принцип державного будівництва, розвитку конституціоналізму в Україні, що сприятиме вдосконаленню національного законодавства і правотворчого процесу загалом;

– *правотворчій сфері* – як теоретичний та практичний матеріал під час розробки законів «Про народну законодавчу (правотворчу) ініціативу в Україні», «Про громадський контроль», а також для удосконалення чинного законодавства;

– *правозастосовній діяльності* – використання одержаних результатів сприятиме розумінню змісту місцевого самоврядування як форми реалізації народного суверенітету та організаційно-правових засад впливу громадянського

суспільства на публічну владу, а також якіснішому виконанню функцій та повноважень місцевого самоврядування в контексті реалізації принципу народного суверенітету (*довідка Юридичного відділу Львівської обласної державної адміністрації від 25.09.2020 р. № 03-5681*);

– *навчальному процесі* – при викладанні дисциплін «Теорія держави і права», «Державне будівництво і органи місцевого самоврядування», «Конституційне право», «Європейські традиції та стандарти самоврядування місцевих громад», «Теорія та практика конституціоналізму», а також підготовці підручників та навчальних посібників з вказаних дисциплін для студентів вищих юридичних навчальних закладів (*довідка Національного університету «Львівська політехніка» від 24.09.2020 р. № 67-01-1472*).

Особистий внесок дисертанта. Сформульовані й обґрунтовані в дисертації концептуальні положення, висновки і пропозиції одержані особисто дисертантом. Наукові напрацювання співавторів (Ковальчука В.Б.) не використовувались.

Апробація результатів дослідження. Основні положення дисертації були висвітлені в доповідях та повідомленнях на всеукраїнських та міжнародних науково-практичних конференціях, семінарах, засіданнях круглих столів і симпозиумах в Україні та за кордоном.

Найважливішими з них є такі: III Міжнародна науково-практична конференція «*Малиновські читання*» (м. Острог, 14–15 листопада 2014 р.), I заочна науково-практична конференція «*Державотворення та правотворення в Україні: проблеми та перспективи розвитку*» (м. Львів, 10 квітня 2015 р.), IV Міжнародна науково-практична конференція «*Малиновські читання*» (м. Острог, 13–14 листопада 2015 р.), I Науково-практична конференція «*Теорія та практика конституціоналізму: український та зарубіжний досвід*» (м. Львів, 30 квітня 2015 р.), II Науково-практична конференція «*Теорія та практика конституціоналізму: український та зарубіжний досвід*» (м. Львів, 29 квітня 2016 р.), XI Міжнародна науково-практична конференція «*Інтеграція України в Європейський і світовий фінансовий простір*» (м. Львів, 19–20 травня 2016 р.), регіональна науково-практична конференція «*Теоретико-прикладні проблеми правового регулювання в Україні*» (м. Львів, 16 грудня 2016 р.), III Науково-практична конференція «*Теорія та практика конституціоналізму: український та зарубіжний досвід*» (м. Львів, 19 травня 2017 р.), VI Всеукраїнська науково-практична конференція «*Захист прав і свобод людини та громадянина в умовах формування правової держави*» (м. Львів, 30 травня 2017 р.), VI Міжнародна науково-практична конференція «*Малиновські читання*» (м. Острог, 17 листопада 2017 р.), IV Науково-практична конференція «*Теорія та практика конституціоналізму: український та зарубіжний досвід*» (м. Львів, 27 квітня 2018 р.), Міжнародна наукова конференція «*Сімнадцяті осінні юридичні читання. Актуальні проблеми юридичної науки*» (м. Хмельницький, 19–20 жовтня 2018 р.), Науково-практична конференція «*Конституційна реформа в Україні: досвід країн Центральної та Східної Європи*» (м. Львів, 19 квітня 2019 р.), Міжнародна науково-

практична конференція *«Конституційно-правове будівництво на зламі епох: пошуки оптимальних моделей»* (м. Ужгород, 3–4 травня 2019 р.), VIII Всеукраїнська науково-практична конференція *«Захист прав і свобод людини та громадянина в умовах формування правової держави»* (м. Львів, 30 травня 2019 р.).

Публікації. Основні положення та результати дисертаційного дослідження відображено в 40 наукових працях, з них: 1 одноосібна монографія, 22 статті, з яких: 22 – у журналах і збірниках, що входять до переліку фахових наукових видань України, з них 7 – у журналах, які індексуються у міжнародних наукометричних базах даних, у 15 тезах виступів на науково-практичних заходах, а також 2 публікаціях, які додатково відображають наукові результати дисертації.

Структура роботи та обсяг дисертації. Дисертація складається з анотації, вступу, п'яти розділів, які містять 21 підрозділ, висновків, списку використаних джерел (652 найменування) та додатків (на 8 сторінках). Повний обсяг дисертації становить 470 сторінок, з них 376 сторінок основного тексту.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертації, визначено її зв'язок з науковими планами та програмами, мету і завдання, об'єкт і предмет, методи дослідження, наукову новизну та практичне значення одержаних результатів, особистий внесок здобувача в їх одержанні, вказано апробацію результатів роботи, публікації, структуру й обсяг дисертації.

Розділ 1 «Народний суверенітет як ідея та сучасна доктрина», що складається із чотирьох підрозділів, присвячений дослідженню витоків ідеї народного суверенітету та її подальшого формування в сучасну правову доктрину, розгляду особливостей становлення концепції народного суверенітету в українській політико-правовій традиції.

У підрозділі 1.1 *«Зародження та розвиток теорії народного суверенітету в історії політико-правової думки»* досліджено витoki ідеї народного (національного) суверенітету в американській та європейській політико-правовій думці. Встановлено, що ця ідея набула свого концептуального оформлення у другій половині XVIII – першій половині XIX ст. Вперше вона постала у вигляді цілісної теорії у праці Ж.-Ж. Руссо *«Суспільний договір»*. Суть її зводилася до того, що невід'ємним, невідчужуваним природним правом на владу володіє народ, який безпосередньо реалізує його на основі спільної волі, яка за своєю суттю є волею більшості. Як показав історичний досвід, ця теорія мала значний ідеологічний потенціал, однак була недосконалою в аспекті її практичного втілення. Як наслідок, її було інтерпретовано в інших концепціях. Так, Е.-Ж. Сієс аргументовано довів необхідність народного представництва як найефективнішої форми вираження суверенної волі, натомість представники ліберальної демократії Б. Констан, Ф. Гізо, А. де Токвіль вказали на те, що будь-яка суверенна влада не має абсолютного характеру і може вважатися легітимною тільки з урахуванням пріоритетності прав і свобод людини. Вона мала вплив на політичну теорію та

державотворчу практику не тільки у Франції, а й за її межами, оскільки в її основу було покладено загальнолюдські цінності, що раціонально сприймаються різними етнічними культурами.

У підрозділі 1.2 «Конституювання правової теорії народного суверенітету та її модифікації» проаналізовано правову концепцію народного суверенітету, яка була сформована наприкінці XIX – на початку XX ст. в європейській правовій теорії такими мислителями як А. Есмен, Л. Дюгі, М. Оріу, Г. Єллінек, А. Дайсі, В. Гессен, С. Котляревський та ін. На відміну від концепції Ж.-Ж. Руссо, правова концепція народного (національного) суверенітету мала більш практичне застосування, оскільки стосувалася конкретних форм організації та функціонування публічної влади. Основні положення цієї концепції можна сформулювати так. По-перше, народ (нація) є окремим суб'єктом правовідносин, який володіє первинним суверенітетом щодо інших видів суверенітету, враховуючи державний. По-друге, народний (національний) суверенітет є одним з видів суверенітету конституційної держави, який реалізується через органи публічної влади. По-третє, найдієвішою формою реалізації суверенітету народу є загальні вибори, на основі яких формуються представницькі органи влади, які хоч і є частиною нації, залишаються автономними у процесі прийняття загально-національних рішень. По-четверте, безпосереднє народовладдя є ефективним доповненням представницького правління лише у формі консультативного референдуму, який застосовується парламентом для вирішення спірних питань. По-п'яте, народний суверенітет охоплює право та владні повноваження народу чинити опір явно несправедливим законам чи діям державної влади та оскаржувати спірні акти держави в судовому порядку. По-шосте, державна влада не може легітимізувати себе своїм походженням, а тільки тими діями, які вона чинила відповідно до чинного законодавства.

Підрозділ 1.3 «Ідея народного суверенітету в українській політико-правовій думці кінця XIX – першої чверті XX століття» присвячений визначенню особливостей формування концепції народного суверенітету у працях вітчизняних правознавців та громадських діячів. Встановлено, що в українській правовій думці кінця XIX – першої чверті XX ст. була сформована власна концепція народного суверенітету, яка частково відрізнялася від класичної теорії Ж.-Ж. Руссо. В її основу були покладені теоретичні розробки і європейських учених: Р. Ієрінга, Г. Єллінека, Л. Дюгі, і вітчизняних: М. Драгоманова, Б. Кістяківського, І. Малиновського, С. Дністрянського, В. Старосольського, М. Палієнка. Суть цієї концепції зводилася до того, що народ є не тільки суб'єктом, а й творцем права, і лише він наділений реальним правом на суверенітет. Однак це право не є абсолютним, воно, по-перше, не може порушувати основоположні права і свободи людини; по-друге, воно може бути реалізоване лише через інститути громадянського суспільства та органи місцевого самоврядування; по-третє, його основу повинні складати традиції та звичаї народу, його історична самобутність і ментальність.

У підрозділі 1.4 «Сучасна правова доктрина народного суверенітету та її моделі» визначено сучасні теоретико-правові підходи до розгляду принципу

народного суверенітету. Як з'ясовано під час дослідження, вагомий вплив на розвиток сучасної доктрини народного суверенітету мали дві концепції – конституційної демократії та партисипативної (учасницької) демократії. В основу першої була покладена ідея, що жоден орган державної влади, зокрема й законодавчий, не наділений абсолютною владою, а тому повинен діяти в межах чинної конституції – установчого акта народу. Аби повною мірою представляти волю народу і реалізувати на практиці принцип народного суверенітету, діяльність парламентів повинна здійснюватися в межах конституційного контролю. Особлива роль, згідно із цією концепцією, належить органам конституційної юрисдикції, які через тлумачення норм основного закону виступають посередником між народом та законодавчим органом.

Натомість концепція партисипативної демократії запропонувала нові форми участі народу в процесі здійснення публічної влади. Вона поєднала пов'язані між собою механізми представницької та безпосередньої демократії, які не мають антагоністичного характеру і застосовуються постійно, не обмежуючи дії прямого народовладдя лише виборчою процедурою. Її дієвість зумовлена тим, що вона розглядає окремих індивідів як раціональних учасників політичного процесу. Згідно із цією концепцією, легітимність прийнятого рішення виникає не з підсумування попередньо вже сформованої волі всіх, а з процесу формування волі кожного.

Розділ 2 «Теоретико-методологічні основи вивчення народного суверенітету в сучасній теорії держави та права» складається з п'яти підрозділів і містить наукові розвідки автора стосовно теоретичних підходів до розуміння правової природи народного суверенітету.

У підрозділі 2.1 *«Сутність народного суверенітету та його визначення в теорії права та держави»* проаналізовано поняття й ознаки досліджуваного явища та запропоновано його авторське визначення. Встановлено, що поняття «народний суверенітет» стало одним із фундаментальних у теорії держави та права, конституційному праві. Однак говорити про загальноприйнятну визначеність його змісту чи усталені чіткі його межі не доводиться. Звернуто увагу на те, що у правовій науці так і не було вироблено більш-менш цілісної й неупередженої теорії народного суверенітету. Це можна пояснити різними гносеологічними та аксіологічними підходами до вирішення цього питання, з одного боку, а з іншого – історичними особливостями розвитку держави й суспільства та сучасними реаліями функціонування публічної влади в тій чи іншій країні.

Як засвідчує аналіз наукової літератури, присвяченої зазначеній проблемі, серед дослідників немає навіть більш-менш усталеного визначення поняття «народний суверенітет». Здебільшого вчені акцентують увагу на інструментальній сутності народного суверенітету, яка вказує на володіння народом політичними, соціально-економічними засобами для реалізації участі в управлінні суспільством і державою. При цьому опускається питання про підстави, обсяг та правові межі його реалізації. Це вимагає від наукової спільноти ще раз повернутися до суті та змісту народного суверенітету як складного правового феномена.

Запропоноване авторське визначення «народного суверенітету» як категорії науки теорії держави та права має певні риси. Це насамперед її комплексний характер, який виявляється в тому, що вона складається з двох взаємопов'язаних та взаємодоповнювальних елементів. Це власне «суверенітет» і складова, що його специфікує, – «народний». Тому дослідження цієї категорії, з одного боку, передбачає аналіз обох елементів, а з іншого – «народний суверенітет» розглядається як єдина категорія.

У підрозділі 2.2 «Співвідношення народного суверенітету і державного суверенітету» наведено теоретичний аналіз особливостей поєднання концепції народного та державного суверенітетів. Встановлено, що реалізація народного суверенітету можлива лише за умови належного правового регулювання цього процесу з боку держави, а народний суверенітет своєю чергою є основою державного будівництва та легітимності влади. Це пояснюється природою державного суверенітету, який є необхідною ознакою держави, і такими його аспектами, як незалежність, верховенство, єдність і публічність державної влади. Незалежність і верховенство державної влади полягає в тому, що тільки рішення державної влади поширюються на все населення і громадські організації країни. Єдність державної влади проявляється у здійсненні влади єдиною системою державних органів. Водночас публічність державної влади, як ознака державного суверенітету, вказує на сутнісну спорідненість державного і народного суверенітетів, адже без повної і незаангажованої реалізації народної волі державною владою вона перестає бути публічною, а отже суверенною.

Обґрунтовано, що державний суверенітет містить два основні аспекти – матеріально-фактичний і формально-юридичний, що відображається на природі його взаємозв'язку з народним суверенітетом. Так, у разі обмеження чи позбавлення матеріального аспекту у змісті державного суверенітету значно утруднюється чи навіть унеможлиблюється реалізація й народного суверенітету. Тож суверенна демократична правова держава є найоптимальнішим середовищем реалізації народної волі, зважаючи на дію в такій державі верховенства права та пріоритету прав і свобод людини та громадянина. Зазначається, що державний суверенітет не може існувати без зв'язку з поняттями «права людини», «народний суверенітет» та «легітимність».

Підрозділ 2.3 «Народний суверенітет та права людини» присвячений правовим категоріям, які є визначальними червоними лініями у процесі реалізації волі народу. Народний суверенітет та права людини і громадянина як основоположні цінності європейської доктрини конституціоналізму тісно взаємопов'язані. Діалектичний зв'язок між ними полягає в тому, що в умовах функціонування сучасної конституційної держави народний суверенітет не є можливим, якщо людина як особистість втрачає свій автономний статус, який вона реалізує через громадянські (основні) права. Конституційні гарантії основних прав людини є умовою легітимності суверенної волі народу. Без можливості реалізації цих прав, в основі яких лежить людська гідність та свобода, народне волевиявлення може перетворитися на свавілля мас.

З іншого боку, лише безпосередня участь у формуванні розумної політичної волі, у процесі проходження раціонального дискурсу, між усіма зацікавленими в ньому учасниками, може слугувати дієвим механізмом збереження особистої автономії. Учасницька демократія є процесом пошуку консенсусу між демократичною більшістю та меншістю, публічними та приватними інтересами.

Співвідношення народного суверенітету та прав і свобод людини автор демонструє на прикладі двох концепцій демократії – демократії цінностей та учасницької демократії. У межах першого підходу увагу зосереджено головно на захисті основних демократичних цінностей від посягань з боку держави та демократичної більшості, які повинні бути відображені в легітимній конституції та законах. Другий підхід передбачає дотримання справедливої процедури під час ухвалення конституції та законів, яка має стати запорукою демократичної легітимності. Зроблено висновок, що попри відмінність між цими двома концепціями, перша робить акцент на змісті конституції та законів, друга – на формі їх прийняття, у межах інтегративного підходу вони можуть успішно співіснувати.

У *підрозділі 2.4 «Народний суверенітет та громадянська правосвідомість»* додатково звернуто увагу на окремий аспект сутності народного суверенітету як розумної колективної волі, яка сформувалася в межах правової комунікації і є вираженням інтересів і потреб кожного з її учасників.

Втілення принципу народного суверенітету неможливе без громадянської правосвідомості, яка є сукупністю правових поглядів та почуттів громадян, що виражає їх ставлення до політичної і правової дійсності, яка спрямована на легітимацію публічної влади та забезпечення прав і свобод людини. Вона є тим емоційним та інтелектуальним потенціалом, який забезпечує реалізацію народного суверенітету в межах функціонування демократичної правової держави. Громадянська правосвідомість безпосередньо пов'язана з практикою реалізації народного суверенітету і у формі представницької (репрезентативної), і безпосередньої демократії. Це пояснюється базовим характером цього явища та його спорідненістю з правом як основним регулятором суспільних відносин.

Зроблено висновок, що хоча правова свідомість громадян значно ширша за своїм змістом від правової свідомості виборців, остання є важливою її складовою. Без свідомого, об'єктивного вибору громадянина процедура політичних виборів, як і референдуму, перетворюється на звичайну формальність.

Підрозділ 2.5 «Методологічні підходи до розуміння сутності народного суверенітету» присвячений аналізу методологічних підходів до вивчення сутності народного суверенітету на різних етапах розвитку юридичної науки. Зазначено, що з утвердженням незалежності України в юридичній науці кардинально змінилися теоретико-методологічні підходи дослідження означеної проблеми, якщо порівнювати з дореволюційним та радянським періодами. Проголосивши демократичну правову державу суспільним ідеалом українського народу, закріпивши його у статті 1 Конституції України, перед українськими

суспільствознавцями та юристами постало завдання доведення переваг ліберально-демократичної ідеології над радянською, яка за своєю суттю була авторитарною. За основу взято європейську доктрину конституціоналізму, що ґрунтується на принципі пріоритету прав людини та народного суверенітету, а її ціллю – конституційне обмеження повноважень публічної влади. Аналіз останніх досягнень у цій сфері західної правової та політичної науки, а також конституційної практики демократичних держав, став визначальним орієнтиром для вітчизняних теоретиків держави і права та конституціоналістів.

Попри значну увагу науковців до проблеми демократії, народовладдя та безпосередньо народного суверенітету, завдання щодо створення цілісної та несуперечливої теорії народного суверенітету в Україні не виконано повністю. Тому трапляється, що принцип народного суверенітету протиставляється ідеї прав людини, народного представництва, демократії. Інколи його розглядають як такий, що несумісний з принципом державного суверенітету. Як наслідок, народний суверенітет сприймається як декларація, певна абстракція чи утопія.

Це дисертаційне дослідження є спробою подолати зазначені суперечності теорії народного суверенітету. Наукове пізнання народного суверенітету, як і будь-якого іншого політико-правового явища, потребує ретельного добору відповідного інструментарію – принципів, засобів та способів дослідження, що становлять його методологію.

У роботі запропоновано сучасні методологічні підходи комплексного наукового дослідження окресленої проблеми. Адже народний суверенітет є складним політико-правовим явищем, яке не може бути осмислене в межах однієї з двох основних теорій праворозуміння – юснатуралізму (природного права) чи юспозитивізму. Сутнісна складність категорії «народний суверенітет» вимагає для її дослідження теорії права, яка поєднує елементи юснатуралізму, юридичного позитивізму, соціологічного, психологічного та іншого підходів.

Тож було запропоновано інтегративну теорію народного суверенітету, яка ґрунтується на визнанні пріоритету цінностей, що складають певну ієрархію, із використанням комунікативного підходу. Відтак народний суверенітет розглянуто як суспільну цінність, яка є результатом людської комунікації, що відображає правосвідомість носія установчої влади (народу, нації), його ставлення до інших соціальних цінностей, усталену конституційну практику її забезпечення та соціально значущу поведінку.

Розділ 3 «Народний суверенітет та легітимність публічної влади в сучасних демократичних правових державах» складається з чотирьох підрозділів, які присвячені дослідженню основних форм народовладдя в сучасних умовах державотворення.

У підрозділі 3.1 *«Народовладдя в механізмі реалізації публічної влади»* визначено народовладдя як спосіб реалізації суверенної волі народу ним безпосередньо або через органи державної влади та місцевого самоврядування. Встановлено, що влада народу є публічною, легітимною, реалізується у трьох формах – державної влади, місцевого самоврядування та громадського контролю.

Доводиться, що публічний характер народовладдя передбачає: по-перше, що така влада є політичною, з високим рівнем організації, вона безпосередньо пов'язана з державою, яка є основною формою вираження народного суверенітету; по-друге, в її основі завжди лежить публічний інтерес, який забезпечує баланс інтересів особи, суспільства і держави; по-третє, публічна влада завжди має масовий характер, суб'єктами її реалізації є великі суспільні утворення – народ (нація) чи міжнародні (міжнаціональні) об'єднання; по-четверте, така влада здійснюється гласно (відкрито), оскільки суспільство володіє невід'ємним правом на інформацію, яка є предметом його публічного інтересу.

Розглянуто легітимність як одну з фундаментальних властивостей публічної влади в демократичній правовій державі, що проявляється у визнанні народом порядку конституювання та функціонування публічної влади справедливим, законним та доцільним, відтак громадяни готові діяти відповідно до чинного законодавства та передбачених процедур. Легітимність є результатом процесу, коли публічна влада набуває свого визнання та утвердження і всередині держави, і на міжнародному рівні.

У підрозділі 3.2 «*Безпосереднє народовладдя та основні форми його реалізації*» досліджено референдум, вибори, законодавчу ініціативу народу, громадянський опір як основні форми безпосереднього народовладдя.

Наголошено, що створення належних умов для проведення референдуму є необхідним фундаментом для реалізації народовладдя. З погляду громадянської правосвідомості, визначальним є потенційне право народу на висловлення своєї суверенної волі шляхом проведення референдуму та наявність ефективного механізму його реалізації. Тому неприпустимою є ситуація, коли Український народ залишився без важливого інструменту реалізації свого суверенітету – закону про всеукраїнський та місцевий референдум. Негативні наслідки цієї ситуації можуть проявлятися у формуванні такої правової та політичної культури суспільства, у якій референдум як спосіб вираження волі народу не сприйматиметься як необхідність.

Зазначено, що забезпечення ефективного й об'єктивного формування народної волі на виборах є результатом дотримання низки умов, серед них, зокрема, наявність дієвих юридичних механізмів забезпечення легітимності проведення виборів; прозорість та об'єктивність висвітлення виборчого процесу ЗМІ; сильне громадянське суспільство, яке забезпечує контроль за органами публічної влади, і на етапі їх формування під час виборів, і в процесі їх функціонування. У цьому контексті сподівання покладаються на Виборчий кодекс, який має стати не тільки ефективним інструментом правового регулювання виборчої процедури, але й дієвим механізмом забезпечення реального волевиявлення громадян.

Запропоновано конкретні пропозиції щодо внесення змін до Конституції України та законодавства, а також прийняття спеціального закону про народну законодавчу ініціативу, які сприяли б забезпеченню реального волевиявлення громадян.

У підрозділі 3.3 «Представницька демократія як засіб реалізації народного суверенітету» розглянуто сучасні тенденції розвитку представницької демократії. Її зміст як однієї з форм реалізації народного суверенітету полягає у формуванні шляхом прямих і вільних виборів представницьких органів влади, а також у здійсненні конституційного контролю за їх діяльністю з боку органів судової влади та громадянського суспільства. Наголошується на тому, що в умовах розвитку сучасної демократичної держави стає можливим такий підхід до представницької демократії, відповідно до якого народними представниками є не лише ті особи, за яких громадяни віддавали голос на виборах, а й ті, хто відкрито і чесно захищає інтереси народу, контролюючи функціонування органів державної влади.

Розкрито механізми удосконалення інституту парламентаризму, як однієї з найефективніших форм народовладдя. Запропоновано законодавчі зміни до законів про статус народного депутата, про регламент Верховної Ради України, про політичні партії, про місцеве самоврядування, а також Виборчий кодекс. Проаналізовано актуальні питання, пов'язані з парламентською автономією, зняттям депутатського імунітету, партійним імперативним мандатом, перевагами та недоліками виборчих систем і, зокрема, відкритих партійних списків.

Досліджено й інші форми представницької демократії – судовий та громадський контроль за діями та актами органів державної влади.

Підрозділ 3.4 «Особливості реалізації принципу народного суверенітету органами публічної влади в умовах демократичної трансформації» присвячений визначенню сучасних тенденцій у процесі реалізації народного суверенітету.

Зауважено, що в Україні так і не вироблено дієвого механізму формування органів публічної влади та контролю за нею, немає конституційних засобів запобігання використанню приватних (партійних) інтересів у публічній сфері – політичній корупції. Чинне законодавство залишає громадян України в статусі пасивних учасників, спостерігачів політичного процесу, а народний суверенітет – політичною декларацією. Ситуація, що склалася, вимагає системного наукового аналізу форм досягнення і реалізації суверенного права народу на владу та формування пропозицій щодо вдосконалення Конституції України і законодавства у цій сфері. Відсутність необхідного для реалізації народом потенціалу демократичних інститутів, їх недосконалість породжують антагонізм між владою і суспільством, призводять до звуження спроможності застосування прямого народовладдя у формуванні і реалізації державою її внутрішньої і зовнішньої політики.

Акцентовано увагу на тому, що в умовах демократичної трансформації реалізація принципу народного суверенітету ускладнюється через спроби його використання владою, у своїх корисних інтересах. Це несе в собі загрозу політичній корупції, дискредитації демократичних цінностей та делегітимації влади. Зловживання принципом народного суверенітету спрямоване проти основоположних прав людини та конституційного правопорядку. Лише формування єдиного підходу до розуміння правової природи народного суверенітету як основоположного принципу демократичної правової держави та

механізму його спільної реалізації державою і громадянським суспільством є умовою успішного переходу від авторитаризму до демократії. Відсутність такого механізму неминуче призведе до конфлікту та протистояння між цими двома формами суспільної організації.

Розділ 4 «Місцеве самоврядування як форма реалізації народного суверенітету» містить чотири підрозділи.

У підрозділі 4.1 «Місцеве самоврядування: правова природа, поняття та принципи» визначено концептуальні засади місцевого самоврядування як особливої форми народовладдя, у такому контексті розглянуто зміст і принципи місцевого самоврядування.

Звернуто увагу на те, що в сучасних умовах державотворення доречним є розгляд місцевого самоврядування саме як легітимного виду публічної влади, однією з основ конституційного ладу, форми народовладдя та конституційного засобу обмеження державної влади. Водночас під час розгляду функцій та повноважень місцевого самоврядування потрібно виходити з того, що місцеве самоврядування та державна влада не повинні протиставлятися, оскільки кожне із цих явищ є формою реалізації народного суверенітету та функціонує для забезпечення і гарантування прав та інтересів носія такого суверенітету. Правова природа місцевого самоврядування як відокремленого від державної влади механізму не заперечує управлінського характеру його діяльності як частини соціального управління, оскільки місцеве самоврядування виступає як управлінська організація із забезпечення життєдіяльності населення відповідно до державних соціальних стандартів і загального політичного курсу органів державної влади.

У межах цієї частини роботи зроблено акцент на окремому питанні – міжнародні стандарти місцевого самоврядування як елемент демократичного суспільства. Попри те, що розуміння і принципи місцевого самоврядування викладені в Європейській хартії місцевого самоврядування, у жодній з європейських конституцій не подано його визначення. При цьому, вказується, що первинною самоврядною одиницею виступає територіальна громада. Щодо принципів місцевого самоврядування, то ступінь їх визначеності у конституціях – різний. Найчіткіше їх визначає Конституція Бельгії. У конституціях інших європейських держав закріплені здебільшого такі принципи: децентралізації, представницької демократії, автономії, субсидіарності, свободи об'єднань громад. У Конституції Італії, окрім зазначених, містяться принципи диференціації та пропорційності. Якщо порівнювати конституції держав міцних демократій Західної Європи з конституціями держав Центрально-Східної Європи, то можна побачити, що принципи самоврядування, система органів місцевого самоврядування, порядок формування, повноваження більш деталізовані в останніх.

Підрозділ 4.2 «Територіальна громада як основа місцевого самоврядування» присвячений дослідженню територіальної громади як сполучної ланки між особою з її правами і свободами та свободою певної спільноти, громадською свободою.

Як встановлено під час дослідження, конституційне визначення поняття «територіальна громада» у державотворчій практиці інших країн не є пріоритетним. Це пов'язано з низкою обставин: історичними традиціями, різними підходами в розумінні цього поняття, відсутністю його визначення в міжнародних актах. В основу визначень територіальної громади, як первинної ланки місцевого самоврядування, поданих у низці конституцій європейських держав, покладено її публічно-правове розуміння – публічно-правова територіальна корпорація. Заразом європейські конституції визнають місцеву територіальну громаду первинним суб'єктом у системі органів місцевого самоврядування, якій гарантують повну свободу дій для забезпечення потреб її мешканців за принципом «дозволено все, що не заборонено законом». Такий підхід до розуміння територіальної громади дає можливість членам громади реалізовувати свої суб'єктивні права і свободи не тільки особисто, а й опосередковано через діяльність територіальної громади.

Загалом зроблено висновок, що серед основних напрямів забезпечення реального самоврядування на сучасному етапі розвитку суспільства та посилення ролі територіальної громади варто виділити максимальне залучення мешканців (жінок, представників різних національних менших, іноземців) територіальної громади до вирішення місцевих справ; істотну передачу функцій держави місцевим громадам; розширення автономії в питаннях визначення видів податків та їх збору; удосконалення механізмів консультації між органами державної влади та місцевого самоврядування різних рівнів; вдосконалення механізмів контролю за діяльністю територіальних громад.

У підрозділі 4.3 «Функції та повноваження місцевого самоврядування в контексті реалізації принципу народного суверенітету» визначено передусім теоретико-методологічні засади розгляду функцій і повноважень місцевого самоврядування як форми реалізації народного суверенітету. Відзначено, що розгляд місцевого самоврядування з позицій громадівської теорії передбачає місцеве самоврядування в ролі інституту, що забезпечує реалізацію прав і свобод людини та громадянина, через самоврядне або публічне регулювання суспільних відносин на місцевому рівні й вирішення в інтересах територіальних громад питань місцевого значення. Водночас у контексті розгляду питання функцій та повноважень місцевого самоврядування потребує розгляду й альтернативна позиція в сучасній науці конституційного права, яка передбачає критику громадівської теорії як концептуальної основи реформ у сфері місцевого самоврядування та заперечення ідеї протиставлення державної влади і місцевого самоврядування, у зв'язку з чим поняття «самоврядування» відображає лише певну автономію відповідних соціальних спільнот та їхніх органів у вирішенні питань їх життєдіяльності насамперед відносно держави, яка є формою самоорганізації суспільства.

Визначені в дослідженні наукові позиції щодо змісту місцевого самоврядування як форми реалізації народного суверенітету мають ключове значення для розгляду питання місцевого значення як об'єктної складової

місцевого самоврядування. Саме з таких аргументів можлива критика підходів вітчизняного законодавства до врегулювання функцій та повноважень місцевого самоврядування.

Наголошено, що в Україні відбулося тільки конституційно-декларативне визнання наявності питань місцевого значення у вигляді встановлення принципу регулювання повноважень органів місцевого самоврядування за схемою «дозволено лише те, що передбачено законом», адже місцеве самоврядування в Україні може здійснюватися лише в рамках Конституції та законів України. Водночас питання місцевого значення як базовий об'єкт муніципальної влади потребує конституційно-правової фіксації за принципом «дозволено все, що прямо не заборонено законом».

Встановлено, що наявні пропозиції щодо змін до законодавства не передбачають розширення повноважень територіальних громад, оскільки такі зміни спрямовані передусім на підвищення спроможності громад здійснювати надані їм повноваження. Заразом під час прийняття змін до Основного закону щодо децентралізації влади важливо передбачити формулювання, відповідно до якого місцеве самоврядування є правом територіальної громади самостійно вирішувати питання місцевого значення, а також здійснити дефініцію поняття «питання місцевого значення». Окрім того, потребують більш чіткої фіксації функцій та повноваження територіальної громади, які забезпечують фінансову та майнову автономію місцевого самоврядування, а також повноваження щодо місцевих референдумів.

У підрозділі 4.4 «Розвиток місцевого самоврядування та децентралізація влади як необхідна умова зміцнення демократії та реалізації народного суверенітету в Україні» визначено особливості впливу процесу децентралізації на реалізацію принципу народного суверенітету.

Як встановлено під час дослідження, децентралізація влади та реалізація принципу народного суверенітету є однією з форм розвитку демократії, що дає змогу за умови збереження єдності держави та її інститутів розширити місцеве самоврядування, активізувати населення для забезпечення власних потреб та інтересів, звузити сферу впливу держави на суспільство, замінюючи цей вплив механізмами саморегуляції, виробленими самим суспільством, зменшити витрати держави і платників податків на утримання держапарату. Розгляд правових проблем процесу децентралізації влади дає можливість не тільки забезпечити реформування місцевого самоврядування як виду публічної влади та однієї з основ конституційного ладу і форми народовладдя, а й забезпечити його становлення як провідного інституту громадянського суспільства, ефективне функціонування якого може забезпечити легітимність не лише муніципальної, а й державної влади.

Акцентовано увагу на тому, що в процесі внесення змін до Конституції України, які передбачають децентралізацію влади, існує потреба чіткого визначення статусу територіальної громади як первинного суб'єкта місцевого самоврядування. Чіткі конституційні формулювання з питань місцевого значення повинні повною

мірою забезпечити принцип субсидіарності місцевого самоврядування. При цьому побудова діяльності місцевого самоврядування на принципі субсидіарності вимагає від держави віддати повноваження територіальним громадам у тому обсязі, який вони можуть виконати, забезпечити їх матеріальну базу та наділити необхідними і достатніми правотворчими функціями.

Серед можливих напрямів правового забезпечення принципу субсидіарності місцевого самоврядування в сучасному конституційному процесі України виділено потребу більш чіткого визначення вказаного принципу, а також можливу фіксацію розподілу компетенції різних рівнів місцевого самоврядування безпосередньо в тексті Конституції України.

Розділ 5 «Правові форми участі громадянського суспільства в реалізації народного суверенітету» містить чотири підрозділи.

У підрозділі 5.1 *«Громадянське суспільство як правове середовище формування та забезпечення інтересів та потреб людини»* наведено підходи до розуміння громадянського суспільства як особливої форми народовладдя.

Характеризуючи процес реалізації принципу народного суверенітету в теоретико-правовому аспекті, обстоюється позиція про необхідність розглядати його як чітку взаємодію між громадянським суспільством, яке є носієм суверенного права на здійснення влади, та органами публічної влади, на які покладається завдання забезпечення реалізації зазначеного принципу. Злагожденість у відносинах між суспільством та державою, вироблення дієвого механізму взаємодії між ними, забезпечення громадського контролю за публічною владою є тими позитивними чинниками, які надають задекларованому в Конституції України принципу народного суверенітету реального змісту.

Обґрунтовано, що процес реалізації принципу народного суверенітету безпосередньо пов'язаний із функціонуванням громадянського суспільства як сфери самоорганізації та свободи індивідів. При цьому стан розвитку громадянського суспільства зумовлює можливості для реалізації принципу народного суверенітету. Розвинута інституційна структура громадянського суспільства, яка сформована за принципом «дозволено усе, що прямо не заборонено законом», дає змогу забезпечити повноту і верховенство влади народу, а також гарантувати стабільний розвиток і взаємодію держави й суспільства.

Наголошено, що під громадянським суспільством варто розуміти систему суспільних відносин, у якій юридично незалежні фізичні та юридичні особи, пов'язані між собою економічними, соціальними та іншими інтересами, мають можливість вільно діяти згідно із цими інтересами, не порушуючи прав чи законних інтересів інших суб'єктів. Вказаний інститут охоплює насамперед систему відносин тих індивідів, які на добровільній основі об'єдналися в асоціації, корпорації для задоволення своїх духовних та матеріальних потреб. Громадянське суспільство є своєрідною системою позадержавних суспільних відносин та інститутів, яка дає можливість людині реалізувати свої громадянські права і виражає різноманітні потреби, інтереси і цінності членів суспільства.

У підрозділі 5.2 *«Інституційні форми реалізації громадянським суспільством*

народного суверенітету» проаналізовано правові засади функціонування інститутів громадянського суспільства.

Попри величезну кількість трактувань правової категорії «громадянське суспільство», звернуто увагу саме на інституційний підхід до розуміння громадянського суспільства. З позицій такого підходу громадянське суспільство варто сприймати як сукупність добровільних об'єднань громадян, які існують паралельно з державними органами, тісно співпрацюють з ними задля досягнення головної мети – реалізації та захисту основних прав і свобод людини та громадянина.

Зазначено, що діяльність інститутів громадянського суспільства дає можливість особам реалізувати свої громадянські та політичні права, зокрема через участь у суспільно-політичній дійсності конкретної держави (насамперед використовуючи активне та пасивне виборче право), через можливість за допомогою засобів масової інформації впливати на думку громадськості (за допомогою інструментів соціальної інженерії), у зв'язку з реалізацією свого права на мирні зібрання, страйки тощо. Саме в такому контексті у дослідженні розкрито особливості інституційної структури громадянського суспільства.

Звернуто увагу на окремих важливий інститут громадянського суспільства – неурядову правозахисну організацію – неполітичне, офіційно зареєстроване, внутрішньо упорядковане, добровільне об'єднання фізичних та/або юридичних осіб, засноване на приватних коштах, не підпорядковане органам виконавчої влади та не наділене владними повноваженнями, діяльність якого спрямована на захист прав усіх суб'єктів, послуги надає безоплатно або платно. На належність неурядових правозахисних організацій до інститутів громадянського суспільства вказує наділеність їх правами й обов'язками щодо відстоювання своїх легітимних інтересів у процесі подальшої розбудови громадянського суспільства в Україні та участі в управлінні державними справами, зокрема у формуванні та реалізації державної правової політики.

Такий інститут громадянського суспільства відіграє особливу роль у процесі реалізації народного суверенітету, яка проявляється у підвищенні рівня правосвідомості громадян, відповідального ставлення представників влади до виконання своїх обов'язків та самоорганізації окремих груп фізичних та юридичних осіб для захисту своїх прав. Проте прогалиною в українському законодавстві є відсутність спеціального закону, який регламентував би правовий статус правозахисних організацій, визначав би коло гарантій та повноважень діяльності таких організацій.

Підрозділ 5.3 «Організаційно-правові засади впливу громадянського суспільства на публічну владу» присвячений дослідженню механізмів впливу та взаємодії між державою та окремими представниками громадянського суспільства.

Звернуто увагу на те, що найбільш сприятливі умови для реалізації принципу народного суверенітету формуються тільки за умов втілення в практиці розбудови системи взаємовідносин між суспільством і державою моделі «паритетної взаємодії», коли поряд з демократичною, правовою державою існує

розвинене громадянське суспільство, яке через властиві йому інститути може не тільки артикулювати свою волю, але й транслювати її на державний рівень. Подібне поєднання наявних форм безпосередньої демократії (вибори, референдуми, інші форми безпосередньої демократії) із функціонуванням інститутів громадянського суспільства дозволяє народу перетворитись з номінального на реальний суб'єкт верховної влади. Це своєю чергою стає основою для гарантування ролі принципу народного суверенітету як фундаментального чинника політико-правового розвитку держави і суспільства.

Зроблено висновок, що реалізація народного суверенітету через механізми громадянського суспільства залежить від якості конституційного законодавства, яке повинно закладати демократичні засади функціонування держави й суспільства, а також створювати гарантії автономного та самоврядного статусу громадянського суспільства. На основі аналізу положень Конституції України можна виокремити три основні групи конституційних гарантії забезпечення функціонування громадянського суспільства та його взаємодії з державною владою, а саме: 1) гарантії, що впливають із засад конституційного ладу; 2) гарантії, пов'язані із загальним статусом прав і свобод людини та громадянина; 3) спеціальні конституційні гарантії, пов'язані з реалізацією права на публічні об'єднання.

Функціонування механізмів взаємодії влади та громадянського суспільства на рівні Конституції обґрунтовується нормою статті 38 Основного закону, яка передбачає право громадян брати участь в управлінні державними справами. Заразом правовий механізм більшості легальних форм впливу громадянського суспільства на державну владу в Україні закріплено в підзаконних нормативно-правових актах. У дослідженні звернуто увагу на перспективи розвитку правових засад громадянського суспільства в Україні, якими можуть бути визначення концептуальних засад функціонування громадянського суспільства, а також більш детальна регламентація у конституційних нормах положень про вплив громадянського суспільства на державну владу і місцеве самоврядування. У контексті проблеми правового забезпечення громадського контролю (необхідності прийняття спеціального закону в цій сфері) потрібна чітка і системна позиція щодо суб'єктів та об'єктів громадського контролю, механізмів та процедур його здійснення.

Окрему увагу присвячено проблемі реалізації права на мирні зібрання, як одному із засобів формування думки окремих громадян, громадськості та політичної думки, дієвого засобу контролю над владою. Реалізуючи свободу мирних зібрань, народ отримує додатковий засіб впливу на ухвалення владних рішень.

У підрозділі 5.4 *«Міжнародно-правові стандарти функціонування громадянського суспільства та проблеми їх імплементації в Україні»* проаналізовано стан та проблеми правового забезпечення у сфері розвитку і функціонування громадянського суспільства.

Звернуто увагу на те, що становлення в Україні громадянського суспільства та його інститутів набуває дедалі більшої актуальності в контексті орієнтації нашої держави на європейські цінності, а саме вступу до Європейського Союзу. Для цього Україна бере на себе зобов'язання узгодити своє законодавство з міжнародними стандартами функціонування громадянського суспільства та його основних інститутів.

Розглянуто проблеми правового забезпечення в Україні права на мирні зібрання, права на свободу об'єднання, права на свободу совісті та віросповідання в контексті актів Ради Європи та практики Європейського суду з прав людини.

Проведене дослідження стану реалізації стандартів Ради Європи стосовно правового статусу інститутів громадянського суспільства дозволяє констатувати загалом позитивні зміни у вітчизняному законодавстві України із цього питання. Водночас досі не вирішено деяких актуальних проблем функціонування інститутів громадянського суспільства, зокрема це стосується чіткої та прозорої процедури залучення бюджетних коштів громадськими об'єднаннями та питання міжнародного статусу таких інститутів.

ВИСНОВКИ

У дисертації комплексно досліджено комплексно досліджено народний суверенітет як ідею, доктрину та принципу конституційного ладу, а також механізму його здійснення як через форми безпосередньої демократії, так через функціонування органів публічної влади в контексті української та зарубіжної державно-правової практики. Основні висновки роботи наводимо далі.

1. Правова доктрина народного суверенітету, яка сформувалася впродовж трьох століть і є невід'ємною складовою сучасного конституціоналізму, пройшла суттєву еволюцію, що була зумовлена вимогами суспільно-політичного життя. З абстрактної контрверсійної ідеї вона перетворилася на цілісну доктрину, яку сьогодні вирізняють такі ознаки. По-перше, це система ліберально-демократичних цінностей, яка, на відміну від первинної редакції, гармонійно поєднує колективні та особисті права, «спільну волю» та «автономну свободу». По-друге, її основоположні ідеї підкріплені юридичним механізмом їх реалізації, який не звужується лише до виборів та референдуму. По-третє, вона не обмежує представництво як одну з форм народного суверенітету лише виборними органами, а й вводить до них ті, які через свою незалежність, безсторонність, професійність можуть ефективно представляти інтереси громадян, зокрема органи конституційної юрисдикції. По-четверте, розглядає кожну окрему людину як активного учасника процесу демократичної легітимації, який безпосередньо бере участь в ухваленні важливих суспільних рішень через органи публічної влади.

2. У контексті сучасної науки теорії держави та права поняття «народний суверенітет» можна визначити як сформовану в процесі суспільного життя природну властивість народу володіти верховною, незалежною, установчою владою, яка виражає загальну волю всіх активних членів політичної спільноти і

реалізується у правах громадян створювати державу, установлювати і змінювати її конституційний лад, формувати органи державної влади та здійснювати контроль над ними, у межах конституційного та легітимного правопорядку.

3. Народний та державний суверенітет тісно пов'язані між собою і є проявами одного й того самого суспільно-політичного явища. Спосіб реалізації суверенної влади народу в умовах сьогодення набуває форм державності. Держава є публічно-владною формою організації народу, який у своєму соціально-економічному розвитку досяг стадії цивілізації. Суверенітет народу знаходить свій вияв у тому, що народ створює та уконституїовує державу, формує органи державної влади та надає їм повноваження, періодично їх змінює шляхом демократичного волевиявлення. Суверенітет народу безпосередньо проявляється через участь народу у здійсненні державної влади і тому не суперечить суверенітету держави. Демократична правова держава є оптимальною формою вираження народного суверенітету.

В умовах глобалізації народний суверенітет не тільки є відправною точкою для формування легітимної державної влади всередині країни, але й стає необхідним елементом у міждержавних відносинах, у яких народ представляє суверенна державна влада. Заперечення ідеї державного суверенітету ризикує обернутися нівелюванням народного суверенітету, а отже може прямо призвести до порушення прав і свобод людини та громадянина.

4. Народний суверенітет і права людини та громадянина є основоположними цінностями європейської доктрини конституціоналізму. Діалектичний зв'язок між ними полягає в тому, що в умовах функціонування сучасної конституційної держави народний суверенітет не є можливий, якщо людина як особистість втрачає свій автономний статус, який вона реалізує через громадянські права. Народний суверенітет набуває легітимного змісту лише за умови, коли загальна воля народу є результатом волевиявлення кожної людини як суб'єкта права. У питанні співвідношення народного суверенітету та прав людини пріоритет є на боці останніх. Зазначене не заперечує можливості обмеження прав людини, якщо вичерпний перелік підстав для такого обмеження передбачений конституцією та законами і застосовується тільки за рішенням суду.

5. Втілення принципу народного суверенітету неможливе без громадянської правосвідомості, яка тісно пов'язана з основоположними цінностями – гідністю та свободою. Народ, який не поважає себе як зрілу політичну націю, приречений на владу, яка знехтує правами своїх громадян. При цьому громадяни з почуттям власної гідності з повагою ставляться до своєї держави і не дистанціюються від публічної влади. Вони є активними учасниками політичного процесу та усвідомлено і виважено ухвалюють рішення. Наявність у громадян розуміння суті демократичного процесу й усвідомлення своїх прав і засобів їх захисту уможливує утвердження та реалізацію суверенної влади народу.

Особливо високого рівня правосвідомості вимагає така форма реалізації народного суверенітету як громадянський опір нелегітимній владі. Здатність

громадян в організованій публічній спосіб протистояти не завжди законним діям влади в межах конституції та законів є свідченням високого рівня правосвідомості. А готовність влади в межах публічного діалогу відстоювати свої позиції і вміти визнавати свої помилки є ознакою легітимності влади.

6. Народовладдя – це спосіб реалізації суверенної волі народу ним безпосередньо або через органи державної влади та місцевого самоврядування, що підтверджується конституційним визнанням народу єдиним джерелом влади, верховенством прав і свобод людини і громадянина, забезпеченням однакових можливостей участі громадян в процесі здійснення публічної влади. Загальними ознаками влади народу є те, що вона є публічною, легітимною та реалізується у трьох формах – державної влади, місцевого самоврядування та громадського контролю.

У сучасному світі реалізація народного суверенітету через механізми безпосередньої демократії відбувається за допомогою форм, які не завжди передбачають ухвалення остаточного рішення чи волевиявлення всього народу. Вони є набагато доступнішими і простими в застосуванні, не потребують значних затрат часу та ресурсів, при цьому даючи змогу громадянам висловитись щодо питань місцевого і державного управління. Саме такий підхід передбачає концепція учасницької демократії. Її інструментами можуть бути місцеві референдуми та вибори, відкликання депутатів місцевих рад, збори, громадські слухання, громадські експертизи, правотворчі ініціативи, звернення громадян, мирні зібрання тощо. Це способи народного волевиявлення, що передбачають можливість висловитись не тільки для більшості, а й для кожного громадянина держави, який може обрати серед усього різноманіття форм учасницької демократії таку, що підходить саме йому.

Традиційні форми народовладдя – референдуми і вибори. Створення належних умов для проведення референдуму є необхідним фундаментом для реалізації народного суверенітету. З погляду теорії народовладдя, визначальним є саме потенційне право народу на висловлення своєї суверенної волі шляхом проведення референдуму та наявність ефективного механізму його реалізації. Це вимагає прийняття Верховною Радою України спеціальних законів про всеукраїнський та місцевий референдум, відсутність яких протягом тривалого часу частково позбавила Український народ важливого інструменту реалізації свого суверенітету.

7. Удосконалення механізму демократичної легітимації в процесі виборів передбачає внесення змін до виборчого законодавства. Для цього запропоновано: запровадити пропорційну виборчу систему з відкритими (регіональними) списками щодо обрання народних депутатів Верховної Ради України та мажоритарну виборчу систему відносної більшості до місцевих органів самоврядування; провести серед громадян просвітницьку роботу щодо переваг і недоліків типів виборчої системи та залучити громадськість до прийняття і внесення змін до виборчого законодавства; встановити мораторій на внесення будь-яких змін до цих законів за пів року до виборів, передбачити можливість

електронного голосування (е-демократію); надавати максимально повну інформацію у ЗМІ стосовно кандидата до парламенту та місцевих рад, включно з е-декларацією; обмежити можливість використання платної політичної реклами. Усі ці зміни мають бути відображені у Виборчому кодексі України.

8. Вагомим та ефективним проявом народного суверенітету можна вважати народну законодавчу ініціативу, яка дає можливість кожному громадянину реалізувати творчий і законодавчий потенціал. Чітке окреслення правових рамок цієї форми безпосереднього народовладдя в Конституції України та Законі України «Про народну законодавчу ініціативу» може наповнити конституційний принцип народного суверенітету практичним змістом. Для цього пропонується внести деякі доповнення до Конституції України. Так, статтю 69 Конституції викласти в новій редакції: «Народне волевиявлення здійснюється через вибори, референдум, народні законодавчі ініціативи та інші форми безпосереднього народовладдя». Статтю 93 Основного закону сформулювати так: «Право законодавчої ініціативи у Верховній Раді України належить народу, народним депутатам України, Президенту України, Кабінету Міністрів України та реалізується ними у випадках та порядку, визначених Конституцією України і законами України». А також доповнити цю статтю новою частиною такого змісту: «Народна законодавча ініціатива здійснюється через внесення до Верховної Ради України на вимогу щонайменше одного мільйона громадян України, що мають право голосу. Порядок здійснення народної законодавчої ініціативи визначається законом».

9. Реалізація громадянського опору як форми безпосередньої демократії, за допомогою якої Український народ в період Помаранчевої революції та Революції гідності реалізував свою суверенну владу, має одержати формально-юридичне вираження у статті 5 Конституції України, яку потрібно доповнити ще однією частиною такого змісту: «Якщо діяльність конституційних органів або застосування правових норм стають неможливими, то кожний громадянин має право чинити опір усім, хто посягатиме на демократичне функціонування прав людини та основних свобод, гарантованих цією Конституцією». Громадянський опір треба розглядати як останній можливий засіб захистити основоположні цінності та права людини в умовах можливої узурпації державної влади.

10. Представницька демократія як форма реалізації народного суверенітету безспідставно є найпоширенішою у світі моделлю участі громадян в управлінні державою, адже передбачає механізми швидкого й ефективного ухвалення рішення народними обранцями, що покликані реалізувати волю народу. Якісне виконання представницької функції народними обранцями прямо пов'язане з характером відносин між депутатом і виборцями та відповідальністю парламентаря. Депутат парламенту є представником всього народу, а не якоїсь його частини. Це передбачає наявність у нього вільного мандата, зміст якого можна звести до таких ознак: мандат є загальним (хоча депутати обираються по округах, вони представляють усю націю); мандат – не імперативний, а факультативний (його здійснення вільне від примусу); мандат не підлягає відкликанню; мандат при його здійсненні не потребує узгодження дій мандатаря.

У Конституції України (ст. 81) передбачено партійний імперативний мандат, який не є характерним для демократичних країн. Наявність цієї норми в Конституції неоднозначно сприймають і фахівці конституційного права, і громадськість загалом. У зв'язку із цим вважаємо, що партійний характер представництва відображає важливу політичну роль партій в умовах демократичного державного режиму, зокрема у здійсненні народного представництва. Однак ця роль не має абсолютизуватися і партійний характер представництва не повинен юридизуватися. Правові уявлення про членів парламенту як представників політичних партій порушують принцип народного суверенітету, перетворюють народне представництво на різновид групового із заміною груп виборців на суб'єктів номінації кандидатів.

Забезпечення ефективної роботи українського парламенту як органу народного представництва наразі безпосередньо пов'язано з віднайденням потрібного балансу у правовому регулюванні депутатського імунітету. З одного боку, він має забезпечувати незалежність депутата в його роботі, а з іншого – запобігти свавілля та безкарності народних обранців і підвищити рівень довіри до них з боку суспільства. Для реалізації цього завдання у правовому регулюванні інституту депутатської недоторканості потрібно дотримуватись рекомендацій та досвіду європейських партнерів України, що пов'язано передусім із впровадженням більш чіткого і прозорого правового механізму функціонування цього інституту.

11. Народний суверенітет не може бути реалізовано лише через обрання депутатів парламенту. Парламент, за умов належного правового регулювання та організації його роботи, є найбільш безпосереднім представником народу. Проте не можна оминати увагою інші важливі суб'єкти народного представництва, до яких належать органи судової влади, зокрема конституційні суди, а також окремі об'єднання громадян, що діють в інтересах народу, взаємодіючи з органами державної влади, наприклад, громадські ради при державних органах. Ці інститути громадянського суспільства можуть ефективно представляти інтереси суспільства на державному рівні, маючи значний кредит довіри від народу.

12. Становлення і розвиток місцевого самоврядування в Україні переплітається із формуванням правової держави та громадянського суспільства і в їх основі закладені такі взаємопов'язані елементи, як самоврядування, демократія та народовладдя. Самоврядування як участь громадян в управлінні може успішно функціонувати лише в тому випадку, коли вже існують елементи громадянського суспільства і самоорганізації.

Влада народу при її здійсненні органами місцевого самоврядування має складовий характер. Всенародна влада виступає тут як сумарна влада, котра складається зі суми місцевих влад, здійснюваних територіальними громадами. Відтак зроблено висновок, що місцеве самоврядування як об'єкт конституційно-правового регулювання виступає в ролі відповідної засади конституційного ладу України, є специфічною формою народовладдя, яка передбачає право жителів

відповідної територіальної одиниці (територіальної громади) на самостійне вирішення питань місцевого значення.

13. У сучасних умовах державотворення потрібно чітко та всебічно врегулювати статус територіальної громади як первинного суб'єкта контролю у сфері місцевого самоврядування, основного носія його функцій та повноважень, визначити особливості його правосуб'єктності. Залучення членів територіальної громади до контролю у сфері місцевого самоврядування та участі у вирішенні питань місцевого значення зводиться до того, що таке залучення підтримує та легітимізує напрями розміщення коштів місцевого бюджету, забезпечує нові підходи і рішення у складних питаннях, встановлює пріоритети політики органів місцевого самоврядування, забезпечує відповідність рішень, ухвалених органами місцевого самоврядування, потребам мешканців населеного пункту, пропонує депутатам місцевих рад найприйнятніші способи забезпечити публічність процесу ухвалення рішень.

У процесі внесення змін до Основного закону України щодо децентралізації влади важливо додатково гарантувати фінансове забезпечення витрат, пов'язаних зі здійсненням органами місцевого самоврядування повноважень органів виконавчої влади та виконанням рішень органів державної влади. Положення статті 142 Конституції України, відповідно до яких витрати органів місцевого самоврядування, що виникли внаслідок рішень органів державної влади і попередньо не забезпечені відповідними фінансовими ресурсами, компенсуються державою, треба деталізувати, зокрема передбачити гарантії фінансування затверджених міжбюджетних трансфертів протягом кількох бюджетних років, встановити додаткові гарантії органам місцевого самоврядування у питанні визначення освітніх та соціальних субвенцій.

14. Проект Закону України «Про внесення змін до Конституції України (щодо децентралізації влади)», що перебуває на розгляді в парламенті, не передбачає розширення повноважень територіальних громад. Запропоновані зміни спрямовані передусім на підвищення спроможності громад здійснювати надані їм повноваження. Саме тому в контексті забезпечення принципу субсидіарності місцевого самоврядування цілком доречно видається пропозиція безпосередньо в Конституції України зафіксувати перелік повноважень громад трьох рівнів, починаючи з базового. У таких законодавчих положеннях потрібно стисло описати суть принципу субсидіарності та розкрити його специфічний зміст, який стосується трьох рівнів територіального самоврядування. При цьому основою для такої пропозиції може стати розподіл повноважень різних рівнів місцевого самоврядування, який зафіксовано в Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні від 1 квітня 2014 р.

15. Попри численні наукові позиції щодо незалежності та самоорганізованості громадянського суспільства, потрібно визнати, що таке суспільство не може бути повністю саморегульованим, адже завжди виникає потреба у правовому регулюванні, що здійснюється через певний правовий механізм. Правові засади функціонування громадянського суспільства варто розглядати насамперед як

гарантію його автономного статусу та інструмент реалізації принципу народного суверенітету. Оскільки в механізмі правового регулювання громадянського суспільства ключове місце посідають конституційно-правові норми, становлення громадянського суспільства залежить від якості конституційного законодавства і передусім конституції, яка повинна закладати демократичні засади функціонування держави й суспільства та відігравати для своїх громадян консолідаційну роль.

В основі розвинутого громадянського суспільства, яке здатне ефективно реалізувати принцип народного суверенітету, закладена активна діяльність його інститутів. Створення інституцій громадянського суспільства – неодмінний атрибут справді демократичної держави, чіткий показник свободи її громадян. Суб'єкти громадянського суспільства (громадські об'єднання, політичні партії, групи за інтересами тощо) формулюють і репрезентують перед державою громадські інтереси, а також прагнуть забезпечити ефективний діалог з державою щодо захисту цих інтересів або врегулювання можливих конфліктів. Водночас громадянське суспільство як політико-правова категорія також охоплює приватне життя людей, їхні звичаї, традиції тощо. Фактично, сфера громадянського суспільства є місцем, де людині законом гарантовано вільний вибір форм економічного і політичного буття, де держава і громадянин пов'язані взаємною відповідальністю.

16. Інститути громадянського суспільства виступають посередниками між державною владою і суспільством (зокрема й конкретним індивідом) та забезпечують можливість останніх брати участь у процесі ухвалення владних рішень. У контексті вказаного специфіка сучасного політичного процесу в Україні, одним з проявів якого є характер взаємодії між владою та громадянами, актуалізує проблему політико-правового й інституційного забезпечення політичної участі громадян у міжвиборчий період. Адже сьогодні і владний, і опозиційний сегменти еліти фактично не визнають політичної суб'єктності громадян у позаелекторальній ситуації, що не сприяє засвоєнню останніми всього комплексу автономної за суттю та конвенційної за формою політичної участі. Факт перетворення громадян на ресурс влади спонукає нас шукати оптимальну модель політичної участі громадян у міжвиборчому політичному дискурсі.

Незалежні самоврядні інститути в процесі взаємодії з органами державної влади виконують низку важливих легітимуючих функцій, причому і всередині суспільства, і в процесі його взаємодії з органами державної влади. Так, інститути громадянського суспільства: виступають гарантами непорушності особистих прав громадян, дають їм впевненість у своїх силах, слугують опорою у їх можливому протистоянні з державною владою; систематизують, впорядковують, надають урегульованості протестам і вимогам людей, які в іншому випадку могли мати руйнівний характер, і в такий спосіб створюють сприятливі умови для функціонування державної влади; виконують функцію захисту інтересів певної групи в її протистоянні з іншими групами інтересів; здійснюють ефективний контроль за формуванням та функціонуванням органів державної влади, встановлюючи межі їх компетенції; з їх допомогою громадянське суспільство має

можливість безпосередньо впливати на процес ухвалення важливих для суспільства державних рішень.

17. У контексті розвитку інститутів громадянського суспільства в Україні особливого значення сьогодні набуває їх взаємодія з органами державної влади, що відбувається в таких правових формах: участь у розробленні та обговоренні проєктів нормативно-правових актів; залучення інститутів громадянського суспільства до надання соціальних послуг; здійснення інститутами громадянського суспільства громадського контролю за діяльністю органів державної влади у формі громадського моніторингу підготовки та виконання рішень, експертизи їх ефективності, подання органам державної влади експертних пропозицій, утворення спільних консультативно-дорадчих та експертних органів, рад, комісій, груп для забезпечення врахування громадської думки у формуванні та реалізації державної політики; проведення органами державної влади моніторингу й аналізу громадської думки, забезпечення своєчасного публічного реагування на пропозиції та зауваження громадськості; ознайомлення широких верств населення з формами його участі у формуванні та реалізації державної політики, виконання спільних проєктів інформаційного, аналітично-дослідницького, благодійного і соціального спрямування.

Детальний розгляд таких механізмів свідчить про необхідність більш чітких орієнтирів на рівні Конституції України в питанні взаємодії інститутів громадянського суспільства з органами виконавчої влади та місцевого самоврядування і прийняття спеціального закону у цій сфері. Спеціальний закон про взаємодію громадянського суспільства і держави повинен стати гарантією партнерських відносин та співпраці громадянського суспільства і держави.

18. Фундаментальними нормативно-правовими актами для здійснення індивідуальної громадської політичної діяльності є Закони України «Про звернення громадян» та «Про доступ до публічної інформації». Так, за допомогою механізмів впливу, закріплених у цих Законах, кожен може отримати інформацію від державного органу чи органу місцевого самоврядування, оскаржити неправомірні дії чи бездіяльність вказаних органів та їх посадових осіб. Нині особливої ваги набувають електронні петиції, що сприяє залученню щораз більшої кількості осіб до участі в суспільно-політичному житті держави чи окремих територіальних громад. Вважаємо, що інститут електронних петицій вагомо впливає на підвищення активності фізичних осіб і їх залучення до різноманітних організаційно-структурних елементів громадянського суспільства в нашій державі.

19. Право на мирні зібрання як форма реалізації народного суверенітету передбачає можливість проведення окремих громадських акцій (зокрема й суто індивідуальних), різноманітних флешмобів та мирних мітингів, які спрямовані на звернення уваги суспільства та/або держави на конкретну проблему, яка, на думку активістів, потребує вирішення. Попри прогресивність та дієвість такої форми індивідуальної участі осіб у громадсько-політичному житті, реалізація права на мирні зібрання наштовхується на низку проблем. По-перше, конституційне регулювання права на свободу мирних зібрань у Конституції разом з офіційним

тлумаченням статті 39 Основного закону зумовлює потребу у прийнятті спеціального закону про порядок організації та проведення мирних масових заходів та акцій. По-друге, значущість такої форми взаємодії може бути применшена внаслідок недобросовісних дій окремих представників державної влади чи суспільства, спрямованих на дискредитацію мирних зібрань як форми волевиявлення.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Богів Я. С. Народний суверенітет: правова теорія та державотворча практика: *монографія*. Київ: «Видавництво Людмила», 2019. 416 с.
2. Богів Я. С. Місцеве самоврядування як одна із форм реалізації принципу народного суверенітету. *Часопис Національного університету «Острозька академія»*. Сер.: Право. 2014. № 2 (10). С. 1–10.
3. Богів Я. С., Ковальчук В. Б. Ідея народного суверенітету в українській політико-правовій думці кінця XIX – першій чверті XX століття. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Сер.: Юридичні науки. 2015. № 813. С. 356–362. (*Index Copernicus International*) (авторський внесок 50%)
4. Богів Я. С., Ковальчук В. Б. Правова доктрина народного суверенітету та легітимності державної влади у Франції в період XIX століття. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Сер.: Юридичні науки. 2015. № 827. С. 61–68. (*Index Copernicus International*) (авторський внесок 50%)
5. Богів Я. С. Поняття та принципи місцевого самоврядування. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Сер.: Юридичні науки. 2015. № 827. С. 45–52. (*Index Copernicus International*)
6. Богів Я. С., Ковальчук В. Б. Вчення про легітимність влади та народний суверенітет в державно-правових поглядах представників соціологічної школи права в Німеччині у другій половині XIX – першій чверті XX століття. *Історико-правовий часопис*. 2015. № 2 (6). С. 15–20. (авторський внесок 50%)
7. Богів Я. С. Теоретико-правові засади розгляду функцій та повноважень місцевого самоврядування. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Сер.: Юридичні науки. 2016. № 837. С. 110–115. (*Index Copernicus International*)
8. Богів Я. С. Правові проблеми децентралізації влади у контексті реалізації народного суверенітету в Україні. *Історико-правовий часопис*. 2016. № 1. С. 92–96.
9. Богів Я. С. Конституційні аспекти регламентування статусу територіальної громади як первинної одиниці у системі місцевого самоврядування. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Сер.: Юридичні науки. 2016. № 855. С. 329–335. (*Index Copernicus International*)
10. Богів Я. С. Функції та повноваження місцевого самоврядування в контексті процесу децентралізації влади в Україні. *Вісник Національного*

університету «Львівська політехніка». Сер.: Юридичні науки. 2016. № 850. С. 338–345. (*Index Copernicus International*)

11. Богів Я. С. Міжнародні стандарти інститутів громадянського суспільства та практика їх реалізації в Україні. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Сер.: Юридичні науки. 2017. № 865. С. 513–520.

12. Богів Я. С. Роль правосвідомості в процесі реалізації народного суверенітету. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Сер.: Юридичні науки. 2017. № 861. С. 540–547.

13. Богів Я. С. Конституційні аспекти регламентування статусу територіальної громади як первинної одиниці у системі місцевого самоврядування. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Сер.: Юридичні науки. 2017. № 855. С. 329–335.

14. Богів Я. С. Міжнародні стандарти інститутів громадянського суспільства та практика їх застосування в Україні. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Сер.: Юридичні науки. 2017. № 865. С. 513–520.

15. Богів Я. С. Роль правосвідомості в процесі реалізації народного суверенітету. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Сер.: Юридичні науки. 2017. № 861. С. 540–547.

16. Богів Я. С. Конституювання юридичної концепції народного суверенітету в європейській правовій традиції кінця ХІХ – початку ХХ століття. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Сер.: Юридичні науки. 2017. № 884. С. 272–280.

17. Богів Я. С. Народний суверенітет та проблеми його реалізації в умовах демократичної трансформації в Україні: теоретико-правовий аспект. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Сер.: Юридичні науки. 2017. № 876. С. 304–312.

18. Богів Я. С., Ковальчук В. Б. Конституційно-правова доктрина народного суверенітету: історія становлення та сучасна інтерпретація. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Сер.: Юридичні науки. 2018. № 894, вип. 18. С. 154–164. (*Index Copernicus International*) (авторський внесок 50%)

19. Богів Я. С. Співвідношення народного суверенітету та державного суверенітету. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Сер.: Право. 2018. № 52. С. 76–81. (*Index Copernicus International*)

20. Богів Я. С. До питання про сутність суверенітету: теоретико-правовий аспект. *Часопис Національного університету «Острозька академія»*. Сер.: Право. 2018. № 2 (18). URL: <https://lj.oa.edu.ua/articles/2018/n2/18bystpa.pdf>.

21. Богів Я. С., Ковальчук В. Б. Народний суверенітет та права людини в європейській доктрині конституціоналізму. *ScienceRise: Juridical Science*. 2019. № 1. С. 4–9. (авторський внесок 50%)

22. Богів Я. С. Безпосередня демократія як форма реалізації народного суверенітету. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Сер.: Юридичні науки. 2019. Вип. 22. С. 205–213.

23. Богів Я. С. Представницька демократія як форма реалізації народного суверенітету. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Сер.: Юридичні науки. 2019. Вип. 21. С. 244–253.

які засвідчують апробацію матеріалів дослідження:

24. Богів Я. С. Основоположність принципу народного суверенітету для демократичної правової держави. *Малиновські читання: тези III Міжнар. наук.-практ. конф.* Острог: НУ «Острозька акад.», Ін-т права ім. І. Малиновського, 2014. С. 41–42.

25. Богів Я. С. Ідея народного суверенітету в політико-правових поглядах Михайла Драгоманова. *Державотворення та правотворення в Україні: проблеми та перспективи розвитку*: матеріали учасників I-ої заочної науково-практичної конференції, м. Львів, 10 квітня 2015 року. Львів: ННПП НУ «Львівська політехніка», 2015– С. 26–29.

26. Богів Я. С. Ідея народного суверенітету в українській політико-правовій думці кінця XIX – першій чверті XX століття. *Малиновські читання: матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції* (Острог, 13–14 листопада 2015 р.). Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2015 р. – С. 19–20.

27. Богів Я. С. Місцеве самоврядування як одна із форм реалізації принципу народного суверенітету. *Теорія та практика конституціоналізму: український та зарубіжний досвід*: матер. учасн. Першої наук.-практ. конф. Львів, 2015. С. 65–70.

28. Богів Я. С. Актуальні питання правової природи місцевого самоврядування як форми реалізації народного суверенітету. *Теорія та практика конституціоналізму: український та зарубіжний досвід*: матер. учасн. Другої наук.-практ. конф. Львів, 2016. С. 96–100.

29. Богів Я. С. Поняття легітимності влади і народного суверенітету крізь призму соціологічної школи права в Німеччині. *Інтеграція України в Європейській і світовій фінансовий простір*: тези XI Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Львів, 19–20 трав. 2016 р.) / Львів. навч.-наук. ін-т ДВНЗ «Університет банківської справи». Львів, 2016. С. 161–163.

30. Богів Я. С. Конституційне закріплення статусу територіальної громади на прикладі окремих держав-членів Європейського Союзу. *Теоретико-прикладні проблеми правового регулювання в Україні*: тези регіон. наук.-практ. конф. (м. Львів, 16 груд. 2016 р.) / Львів. держ. ун-т внутр. справ. Львів, 2016. С. 30–32.

31. Богів Я. С. Рекомендація СМ/Рес (2007) 14 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам (Щодо створення та діяльності неурядових організацій) як сучасний міжнародний стандарт правового забезпечення громадянського суспільства. *Теорія та практика конституціоналізму: український та зарубіжний досвід*: матер. учасн. Третьої наук.-практ. конф. (м. Львів, 19 трав. 2017 р.). Львів, 2017. С. 49–52.

32. Богів Я. С. Вплив правосвідомості на реалізацію таких форм

безпосередньої демократії як вибори та референдум. *Захист прав і свобод людини та громадянина в умовах формування правової держави*: зб. тез VI Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Львів, 30 трав. 2017 р.). Львів, 2017. С. 83–86.

33. Богів Я. С. Правові проблеми глобалізації інститутів громадянського суспільства. *Малиновські читання*: тези VI Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Острого, 17 листоп. 2017 р.). Острого, 2017. С. 9–11.

34. Богів Я. С., Ковальчук В. Б. Конституційно-правова доктрина народного суверенітету: історія становлення та сучасна інтерпретація. *Теорія та практика конституціоналізму: український та зарубіжний досвід*: матер. учасн. Четвертої наук.-практ. конф. (м. Львів, 27 квіт. 2018 р.). Львів, 2018. С. 11–21. (авторський внесок 50%)

35. Богів Я. С. Теоретико-правовий аспект сутності суверенітету. *Актуальні проблеми юридичної науки*: зб. тез Міжнар. наук. конф. «Сімнадцяті осінні юридичні читання» (м. Хмельницький, 19–20 жовт. 2018 р.). Хмельницький, 2018. С. 56–58.

36. Богів Я. С. Ідея народного суверенітету в українській політико-правовій думці кінця XIX – першої чверті XX ст. *Конституційна реформа в Україні: досвід країн Центральної та Східної Європи*: зб. матер. учасн. Першої наук.-практ. конф. (м. Львів, 19 квіт. 2019 р.) / НУ «Львівська політехніка». Львів, 2019. С. 50–53.

37. Богів Я. С. Ковальчук В. Б. Народне представництво як особлива форма народовладдя. *Захист прав і свобод людини та громадянина в умовах формування правової держави*: зб. тез VIII Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Львів, 30 трав. 2019 р.). Львів, 2019. С. 22–23. (авторський внесок 50%)

38. Богів Я. С., Ковальчук В. Б. До питання по правову сутність народного суверенітету. *Конституційно-правове будівництво на зламі епох: пошуки оптимальних моделей*: матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Ужгород, 3–4 трав. 2019 р.). Ужгород, 2019. С. 216–223. (авторський внесок 50%)

які додатково відображають наукові результати дисертації:

39. Богів Я. С. Народний суверенітет та права людини як два основоположних, взаємопов'язаних принципи конституціоналізму. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Сер.: Юридичні науки. 2014. № 807. С. 207–210.

40. Богів Я. С. Правосвідомість та народовладдя в умовах демократичної трансформації: досвід України. *Бидгосько-львівські студії: Право. Місцеве самоврядування. Економіка*. 2018. № 4. С. 83–94.

АНОТАЦІЯ

Богів Я. С. Народний суверенітет та механізм його реалізації публічною владою: теоретико-правовий аспект. – *На правах рукопису.*

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і

правових учень» – Національний університет «Львівська політехніка» Міністерства освіти і науки України, Львів, 2020.

Дисертація присвячена дослідженню народного суверенітету як базової засади побудови відносин між суспільством та державою. Зокрема, комплексно розглянуто сутність та природу народного суверенітету, вироблено і запропоновано сучасну концепцію взаємодії громадянського суспільства і публічної влади, за якої народний суверенітет може стати дієвим конституційним принципом.

У роботі досліджується еволюція ідеї народного суверенітету в європейській та вітчизняній політико-правовій теорії. Особлива увага зосереджена на авторській позиції щодо розуміння правової природи народного суверенітету та його визначення в сучасній теорії держави і права. Теоретико-методологічний аспект народного суверенітету розкрито через аналіз його співвідношення з державним суверенітетом, правами людини, громадянською правосвідомістю.

Окремо в дисертації розглядається механізм реалізації конституційного принципу народного суверенітету та його форми – партисипативна демократія, парламентаризм, місцеве самоврядування. Під час розгляду особливостей реалізації принципу народного суверенітету в сучасних демократичних державах звернуто увагу на його визначальне значення для забезпечення легітимності державної влади в умовах демократичної трансформації.

У дослідженні проаналізовано правову природу, функції та повноваження місцевого самоврядування в контексті реалізації народного суверенітету, досліджено місце та роль територіальної громади в системі місцевого самоврядування. У роботі розглядаються інституційні та організаційні форми участі громадянського суспільства у здійсненні публічної влади.

Ключові слова: народний суверенітет, народовладдя, партисипативна демократія, громадянське суспільство, громадянська правосвідомість.

АННОТАЦІЯ

Богив Я. С. Народный суверенитет и механизм его реализации публичной властью: теоретико-правовой аспект. – *На правах рукописи.*

Диссертация на соискание ученой степени доктора юридических наук по специальности 12.00.01 «Теория и история государства и права; история политических и правовых учений» – Национальный университет «Львовская политехника» Министерства образования и науки Украины, Львов, 2020.

Диссертация посвящена исследованию народного суверенитета как базовой основы построения отношений между обществом и государством. Автором осуществлено комплексное исследование сущности и природы народного суверенитета, произведено и предложено современную концепцию взаимодействия гражданского общества и публичной власти, при которой народный суверенитет может стать действенным конституционным принципом.

В работе исследуется эволюция идеи народного суверенитета в европейской и отечественной политико-правовой теории. Особое внимание

сосредоточено на авторской позиции относительно понимания правовой природы народного суверенитета и его определение в современной теории государства и права. Теоретико-методологический аспект народного суверенитета раскрывается через анализ его соотношения с государственным суверенитетом, правами человека, гражданским правосознанием.

Отдельно в диссертации исследуется механизм реализации конституционного принципа народного суверенитета и его формы – партисипативная демократия, парламентаризм, местное самоуправление. При рассмотрении особенностей реализации принципа народного суверенитета в современных демократических государствах автором обращается внимание на его определяющее значение для обеспечения легитимности государственной власти в условиях демократической трансформации.

В исследовании проанализированы правовая природа, функции и полномочия местного самоуправления в контексте реализации народного суверенитета, исследовано место и роль территориальной общины в системе местного самоуправления. Рассматриваются институциональные и организационные формы участия гражданского общества в осуществлении публичной власти.

Ключевые слова: народный суверенитет, народовластие, партисипативная демократия, гражданское общество, гражданское правосознание.

SUMMARY

Bohiv Ya. S. People's sovereignty and the mechanism of its realization by public authorities: theoretical and legal aspect. - Printed as a manuscript.

Dissertation for the degree of Doctor of Law in specialty 12.00.01 «Theory and History of State and Law; History of Political and Legal Doctrines» – Lviv Polytechnic National University of Ministry of Education and Science of Ukraine, Lviv, 2020.

The dissertation is devoted to the study of people's sovereignty as a basic principle of building relations between society and the state. In particular, the essence and nature of people's sovereignty are comprehensively considered, a modern concept of interaction between civil society and public authorities is developed and proposed, according to which people's sovereignty can become an effective constitutional principle.

The paper investigates the evolution of the idea of people's sovereignty in European and domestic political and legal theory. Particular attention is paid to the author's position on understanding the legal nature of people's sovereignty and its definition in modern theory of state and law. Modern theoretical and legal approaches to the consideration of the principle of people's sovereignty – from the standpoint of the concepts of constitutional democracy and participatory (participatory) democracy.

The theoretical and methodological aspect of people's sovereignty is revealed through the analysis of its relationship with state sovereignty, human rights, civil legal consciousness. The author's definition of people's sovereignty as a natural property of the people formed in the process of public life to have a supreme, independent, constituent

power, which expresses the common will of all active members of the political community and is realized in the rights of citizens to create a state, establish and change its constitutional order and exercise control over them, within the framework of the constitutional and legitimate legal order.

The mechanism of realization of the constitutional principle of people's sovereignty and its forms – participatory democracy, parliamentarism, local self-government is investigated separately in the dissertation. During the consideration of the peculiarities of the implementation of the principle of people's sovereignty in modern democracies, attention was paid to its crucial importance for ensuring the legitimacy of state power in the conditions of democratic transformation. It is established that under such conditions the implementation of the principle of people's sovereignty is complicated by attempts to appropriate the will of the people by both the government and the opposition. In both cases, it is a matter of political populism and the struggle for power. Abuse of the principle of people's sovereignty in their own interests is directed against human rights and freedoms and the legitimate rule of law.

Attention is drawn to the fact that the implementation of the principle of people's sovereignty is impossible without civil legal consciousness, which is closely linked to the fundamental values – dignity and freedom. After all, citizens have an understanding of the essence of the democratic process and awareness of their rights and means of their protection allows the establishment and implementation of sovereign power of the people.

The study considers the conceptual principles, content and principles of local self-government as a special form of democracy. Attention is drawn to the fact that in modern conditions of state formation it is definitely appropriate to consider local self-government as a legitimate type of public power, one of the foundations of the constitutional order, form of democracy and constitutional means of limiting state power.

The paper highlights the institutional and organizational forms of civil society participation in the exercise of public power. It is substantiated that the process of realization of the principle of people's sovereignty is directly related to the functioning of civil society as a sphere of self-organization and freedom of individuals. At the same time, the state of development of civil society determines the opportunities for the implementation of the principle of people's sovereignty.

Key words: people's sovereignty, democracy, participatory democracy, civil society, civil legal consciousness.

Підписано до друку 26.10.2020 р.
Формат 60×84/16.
Папір друкарський. Ум. друк. арк. 1,9.
Зам. № 3. Наклад 100 пр.

Надруковано в «Видавництво Людмила».
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
суб'єктів видавничої справи серія ДК № 5303 від 02.03.2017.
«Видавництво Людмила»
03148, Київ, а/с 115.
Тел./факс: + 38 050 469 7485, 068 340 8332
E-mail: lesya3000@ukr.net